Prodromus

Tanulmányok a régi és az újabb magyar irodalomról

»Studium«
A Magyar Iparművészeti Főiskola kiadványai
Szerkeszti Haiman György

Közzéteszi az Eötvös Loránd Tudományegyetem
Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke
és a Magyar Tudományos Akadémia
Irodalomtudományi Intézete

Szerkesztette Kovács Sándor Iván

Prodromus

Tanulmányok a régi és az újabb magyar irodalomról

Budapest, 1985

Klaniczay Tibor–Tolnai Gábor

Köszöntő

Viro rebus litterariis Hungaricis
eruditissimo Andreae Tarnai
sexagenario discipuli atque
unanimi sui sodales salutem plurimam
dicunt

Tarnai Andor 60. születésnapján talán egy kevésbé látványos, de eredményeiben annál tartósabb s a tudomány további útját jelentékenyen meghatározó kutatói pálya évfordulóját ünnepeljük. Olyan tudósét, aki nem az éppen napirenden levő, mindenki által különösen szorgalmazott, s olykor divatként jelentkező témáknak, hanem a mások által észre nem vett, netán félreismert, de a történeti folyamatok megértéséhez nélkülözhetetlen kérdéseknek a hivatott kutatója. Az ilyen pálya eredményeit hosszú ideig csak a szűkebb szakmai körök méltányolják, hiszen csak megfelelő felhalmozódás után válik mindenki számára nyilvánvalóvá szemléletátalakító, a megcsontosodott értékrendet átszervező, és egész korszakok megítélését átalakító ereje.

Tarnai Andor ily módon vált a régi magyar irodalom kiemelkedő tudósává. Eötvös-kollegistaként, magyar–latin szakon szerzett tanári oklevelet. Három jeles mesterétől, Horváth Jánostól, Pais Dezsőtől és Huszti Józseftől a legmagasabb fokon sajátította el a tények tiszteletét, a források és adatok hiánytalan összegyűjtésének igényét s a filológiai erudíció műhelytitkait. Ezekkel az adottságokkal azonban nemcsak a filológiai aprómunka tisztes eredményeit igyekezett gazdagítani, hanem elsősorban az ideologikus kérdések megválaszolására, a gondolkodás, az eszmék történetének feltárására, a korszakok, irányzatok szintetikus megragadására törekedett. Már legelső publikációja, a felvilágosodás-kori antiklerikális röpiratok gyűjteményének kiadása (1950) világosan jelezte kutatásainak az irányát, s ettől kezdve szinte valamennyi műve példaképe lehet a biztos filológiai alapokon nyugvó elvi-eszmei igényű kutatómunkának.

Mint textológus maradandót alkotott a Keresztury Dezsővel együtt szerkesztett Batsányi-kritikai kiadás szövegének gondozásával és filológiai apparátusának elkészítésével. Tarnai Andort azonban a régebbi magyar irodalomban elsősorban a tudat története izgatta, s ez elvezette őt az irodalomtörténet által elhanyagolt vagy soha figyelembe sem vett, de eszme- és tudománytörténeti szempontból elsőrendű fontosságú művek, szerzők egész sorának feltárásához, új életre keltéséhez. Mindez alapját képezte a múlt néhány ideológiai fontos-

ságú kulcskérdéséről írt nagyigényű tanulmányának (pl. *Szekfű Gyula és a „nemzetietlen kor" irodalomtörténete,* 1960; *A magyar irodalomtörténeti hagyomány kialakulása,* 1961), valamint a nemzeti tudat története szempontjából alapvető könyvének (*Extra Hungariam non est vita,* 1969) megírásához.

Legfőbb kutatási területe a XVIII. század; publikációinak zöme e korszakkal foglalkozik, s ez az a periódus, melynek általánosan elfogadott s a történettudomány által is elismert új marxista koncepcióját ő dolgozta ki. Az anyagában is kevéssé feltárt, s a múltban különböző téves ideológiai és politikai szempontok jegyében összekuszált és félreinterpretált korszak irodalmának, eszméinek és művelődésének történetében ő csinált első ízben „rendet" az akadémiai irodalomtörténet II. és III. kötete számára írt fejezeteivel. Művei azonban irodalmunk első nyolc évszázadának, sőt azon túllépve is előre az időben, minden korszaka számára jelentős újat nyújtottak. Különösen vonatkozik ez a magyar irodalomtudomány és kritika történetére, melynek az Irodalomtudományi Intézetben folyó munkálatait ő vezeti. Ennek a vállalkozásnak a keretében született meg eddigi legjelentősebb munkája: *A magyar nyelvet írni kezdik (Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon),* 1983. Fél évszázad óta, Horváth Jánosnak a magyar középkor irodalmáról írt alapműve után, Tarnainak ez a könyve jelent újabb mérföldkövet a magyar középkor irodalmának kutatásában. Történelmünk és irodalmunk első félezer évéről egy, a nemzetközi medievisztika eredményeivel lépést tartó új koncepciót, a kutatás által érdemtelenül mellőzött számos mű megismertetését és nem sejtett összefüggések felismerését köszönhetjük e munkának.

Munkássága során Tarnai – fölényes latintudása jóvoltából – eddig soha nem látott mértékben hasznosítja a magyarországi latin irodalom tanulságait, valamint a nem elhanyagolható hazai német nyelvű művekét (hiszen még Batsányi is németül írta egyik főművét!). A régebbi századok magyar kultúrája többnyelvűségének a szem előtt tartása párosul nála az interdiszciplinaritás szempontjával: Tarnai az irodalomtudomány mellett ugyanilyen biztonsággal mozog a nyelvtudomány, a művelődéstörténet, az egyháztörténet s különösen a tudománytörténet kérdéseiben. Ezek az adottságok biztosítják műveinek úttörő jellegét, s teszik személyét egy nemzeti és szakmai szempontból egyaránt nélkülözhetetlen kutatási terület legjobb magyar szakemberévé.

Munkahelyeit, szolgálatait tekintve ideális „filosz"-pálya az övé. Több mint tíz évig az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában dolgozott: hatalmas anyagismeretének alapjait itt vetette meg. Csaknem negyedszázadon át a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének tudományos munkatársa, majd osztályvezetője volt: ezalatt és itt – a régi Eötvös kollégium atmoszféráját továbbörökítő közösségben – bontakozott ki gazdag alkotói tevékenysége. 1980 óta, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészkarán a régi magyar irodalom tanszékvezető professzora: saját kutatásainak folyta-

tása mellett elérkezett tudása közvetlen átadásának, a tanítványok nevelésének, az iskolateremtésnek az ideje. S hogy ez már az első öt évben milyen érett gyümölcsöket termett, arról éppen ez a kis kötet, a tanítványok írásainak a gyűjteménye tanúskodik.

Tarnai Andor nemcsak kiemelkedő tudós és kitűnő tanár, hanem a tudományos közélet fontos szereplője is. Vezetője, irányítója több tudományos vállalkozásnak, tagja több akadémiai bizottságnak és elnöke az MTA Textológiai Munkabizottságának. Három éven át a magyar irodalomtörténetet tanította a bécsi egyetemen, s ezalatt tekintélyt és megbecsülést vívott ki a szomszéd ország tudományos köreiben. A magyar–osztrák akadémiai együttműködésnek azóta is ő az egyik legtevékenyebb és legeredményesebb munkása.

A 60. évforduló átmeneti epizód csupán, különösen az olyan életpályák esetében, mint amilyen a most ünnepelt kedves barátunké. Nem pihenő, hanem csak lépcsőfok egy egyenletesen és folyamatosan felfelé haladó úton, egy maradandó életmű kiteljesedése jegyében. Bár a fenti sorokban a múltról írtunk, közben inkább a jövőre gondoltunk, s ehhez kívánunk Tarnai Andornak jó egészséget, töretlen munkakedvet, további sok eredményt és sikert.

Madas Edit

Urbán pápa két legendája az Érdy-kódexben

Az Érdy-kódexben a szentek ünnepei az egyházi év rendjében követik egymást, zavart csupán a május végi, júniusi ünnepek sorrendjében találunk. Urbán pápa ünnepét május 25-én ünnepli az egyház, az Érdy-kódex összeállítója azonban a „Krisztus szent keresztfájának megleletiről" szóló legenda, a május 3-ra eső *Inventio crucis* után közvetlenül a szent pápa legendáját kezdi el.

Tévedését észrevéve áthúzza a már leírtakat, majd egy nem sokkal szerencsésebb helyen, Páduai Szent Antal ünnepe (június 13.) után, most már az ünnepre szánt prédikáció kiegészítéseként, újra leírja a legendát. A történetnek mintegy kétharmad része tehát kétszer olvasható a kódexben (Nytár IV, 426–427 és uo. 482–484). Meg kell jegyeznünk, hogy ahol az első változat – egy mondat közepén – megszakad (fol. 294b), ott a második változatban elbizonytalanodik a szerző (fol. 330a), és egy hasábot üresen hagy (fol. 330b). Később beírja, hogy „semmi fogyatkozás nincsen". Mindkét esetben új fascikulus kezdődik a kódexben.

A két szöveg teljes egyezése esetén egyszerű másolásról lenne szó, s a Karthauzi Névtelen tévedése nem érdemelne figyelmet. A második változat azonban nemcsak bővebb az elsőnél, hanem gyakran megfogalmazásában is eltér attól. A két magyar változat vagy egy közös magyar alapszövegből készült, melyet a Névtelen az Érdy-kódex összeállítását megelőzően készített, vagy a második legenda leírásakor az első változat szövege feküdt a szeme előtt. A Névtelen botlása mindenesetre példa nélküli lehetőséget kínál: a két szöveg összehasonlításával közvetlen tanúi lehetünk egy magyar szöveg még a szerző általi átdolgozásának.

Az Érdy-kódexben olvasható legendák többségéhez hasonlóan Urbán pápa (222–230) legendájának forrása is a *Legenda Aurea,* illetve a kiadott szövegnek (Th. Graesse, –. Vratislaviae 1890. 341–342) egy közeli változata.

I. Először a teljes szövegegyezésre hozok néhány példát, mely azt bizonyítja, hogy nem a latin szöveg feküdt a szerző szeme előtt, hanem vagy az első magyar változat, vagy a közös impurum.

a) A bevezető sorok a *Legenda Aurea* kiadásában nincsenek benne, azonban az itt szereplő évszám a legenda végén felbukkan, így nem kell más forrást feltételeznünk.

„Bodogssagus zent Orban papa tamada / „Bodogssagus zent Orban papa tamada
azon ydoeben, mykoron Idwezeytenk / azon ydoeben mikoron Idwezeytenk
Iesus xpusnak zyleteese wtan / Iesus Cristusnak zenth zyletety wtan
yrnanak kethzaaz hwz eztendoeben" / yrnanak keth zazz hwz eztendoeben."
(426, 10–12) (482, 22–24)

b) Az Urbán nevet erőltetett etimológiával az „ur"-ból eredeztetve fénynek, tűznek magyarázza a *Legenda Aurea,* majd annak tulajdonságaival ruházza fel a név viselőjét:

„ignis per caritatem succensam"
„Tyz leen Isteny es atyaffywy / „Tyz leen isteny es atyaffywy
zent zeretethnek zenetlen / zent zeretethnek zenetlen
valo gheryedoezeeseben" / valo gheeryedoezeseeben"
(426, 14–16) (482, 27–28)

c) A keresztényeket üldöző Alexander (Severus) anyjának nevét Ammaea helyett Bamea-nak írja mindkét változat.

II. Amikor az első változat a latin szöveget összevonja, a második változat legalább olyan mértékben eltér attól. Még mindig a fény-metaforát folytatva: „fuit lumen sive lux, quia lux est in adspectu amabilis, in essentia immaterialis, in situ coelestis, in actu perutilis. Sic ille sanctus fuit amabilis in conversatione, immaterialis in mundi despectione"

„Myert koronkeed wr Istennek zent / „Myert koronkeed wr istennek zent
malazttyaban lakozyk vala mykent / malazttyaban lakozyk vala mykent
az vylagossag / az tyzben az vylagossagh
wgyan zerelmetes vala myndenek- / Annak okaert zerelmetes, kedwes es
neknek latasaara, kywanatos / keewanatus vala myndeneknek latasaara nyayassagra / ra nyayassagara
meg zykkadot ez vylagnak / megh zykkadot vala ez wylaghyaknak
wtalattyara," / Wtalattyara."
(426, 16–19) (482, 29–33)

III. A fentieknél érdekesebbek azonban a két szöveg latintól független eltérései.

a) Gyakran egy-egy jelzővel toldja meg szövegét a későbbi változat: senex: ween ember – nyawalyas veen ember; per doctrinam: twdomanyanak haznalatossagaban – twdomanyanak boelcchesseges haznalattyaban; cum sacrilega Caecilia: az atkozot Cecilia azzonnal – az athkozoth erdenghes Cecilia azzonnyal.

b) Sokszor terjedelmesebb kiegészítéseket találunk:

„Fuit enim lumen per conversationem honestam,"

„Byzonyawal myg eele ez vylaghon vylagossaag leen ew tyztesseghes maga meg tartassaban." (426, 13–14)

/ „Byzonyawal mygh eele ez vylagon / vylagossaagok leen az seteethseegben / yaro bynes Adamffyaynak anyazent / egyhaznak es maga ygazgatasanak." (482, 24–26)

(Conservatio-t érthetett conversatio helyett.)

c) „utilis in praedicatione"

„haznalatus ez vylaghy ydwezewloe neepeknek tanwsaagh teetelettre" (426, 20–21)

/ „haznalatus ez vylaghy twdatlan / neepeknek tanoytasara, foganatus / Idwoezwlew adamffyaynak ygazgatasokra / mert az vygaztalo zent leeleknek / boelcheseeghes malazttya nem vala / hewolkodo ez isteny zenth emberben." (482, 34–37)

d) „sanctum igitur Urbanum diligenter inquiri fecit"

„Annak wtanna mykoron hallotta vona hogy zent Orban papa ballaghna az zeghen kerezttyen neep koezoet es myndent el temethne kyk meg oelethnek vala, nagyon meg haragwek es wtanna kylde hog' meg keresneek es foghwa hoznaak." (427, 3–6)

/ „Annak wtanna hallaa megh Almachius / fejedelem, hogy zent Orban papa / az zeghenyek koezoet Ballaghna / es hallotakath temthne zent Thobias / regulaya zerent, kyket megh oelnek / vala Cristus Iesusnak zent hyty mellett / Nagyon megh haraghweek Es ottan wtanna / kylde hogy meg keresneek es / foghwa hoznaak." (423, 22–27)

Az Urbán legenda maga elég lapos történet. A latin változat száraz, tudálékos, a magyar fordítás is gyenge, bár az utóbbi amennyit veszít a szerkesztés szigorából engedve, annyit nyer a közvetlenebb hanggal. A második magyar változat nem sokkal jobb az elsőnél. A változtatásoknak az a magyarázata, hogy a Karthauzi Névtelen nem másoló. Kompiláló, stilizáló ösztöne saját szövegével szemben is éber, az olvasott mondatok a legnagyobb természetességgel alakulnak át tollán. A forrásoknak ez a könnyed, természetes kezelése és az állandó javítási igény teszi olyan nehézzé – az óriási méretű szövegpusztuláson túl – kódexeink közvetlen latin forrásainak azonosítását és a magyar szövegek egymásból való levezetését.

Téglásy Imre

Hercules Hungaricus

Garázda Péter méltatója írta az 1570–80-as évekről szólva: „a neoplatonizmus mellett egy újabb irányzat kezd hódítani, a Herkules-kultusz. Szintén Itáliából került hozzánk, valószínűleg Ercole d'Este ferrarai herceg udvarából, ki Mátyás sógora volt. Több kiaknázható hazafias jelleg volt benne, mint a neoplatonizmusban. A Hérodotosz és Diodórosz által ránk hagyott mítosz szerint Herkules volt a szittyák őse, ennélfogva érthető, miért élvezett oly nagy népszerűséget ez a téma a művészetben. Mátyás visegrádi nyaralójának híres kútja például a gyermek Herkulest ábrázolta abban a helyzetben, amint a lernéi hidrával harcol. Már Bonfinius kimondta, hogy érzése szerint ez a kultusz több volt holmi művészetkedvelésnél, hogy a legyőzött szörnyeteg valójában létező ellenfél kellett hogy legyen, s ez szerinte Ausztria. Nem érdektelen megjegyezni, hogy Bonfinius egy másik helyen kifejezetten Mátyásra vonatkoztatja Herkules szerepét." (V. Kovács Sándor, ItK 1957. 58.)

Tény, hogy a szkíták, vagyis a szittyák őseként szerepeltetett félistennek, Herculesnek a nyoma oly gyakran s oly sajátosan magyar jelentésben is felbukkan XV–XVI. századi művelődésünk történetében, hogy ennek alapján magyar Herculesről is beszélhetünk. A Bisticci által Firenzében Vitéz Jánosnak készített Livius-kódex 2. levelén két medaillon van, melyek egyikén Cacust látjuk, amint Hercules nyáját hátrafelé, barlangjába vonszolja, míg a másikon ugyancsak Herculest, amint Cacust leüti. (Fraknói Vilmos: *Vitéz János könyvtára.* MKsz 1878. 16.) De megtaláljuk Herculest a korvinák miniatúrái között is. (*Bibliotheca Corviniana* Kiad. Csapodi Csaba–Gárdonyi Klára. Bp. 1981. XXXI. tábla.) Még többet tudhatunk meg a kultusz jellegéről, ha Herculesnek Janus Pannonius költészetében fennmaradt nyomait fürkésszük. A janusi poézisben tucatnál is többször felbukkanó Herculesnek két, egymással összenőtt arca van.

Hercules, aki legyőzi az emberiséget fenyegető szörnyeket, egyrészt a hadvezéri, királyi erények hordozója, s mint ilyen a reneszánsz uralkodók királytükréül szolgáló mitológiai eszköz. A viszályok dúlta Itália békéjéért éneklő Janus Pannonius III. Frigyes császárra adja Hercules mezét, amikor így fohászkodik: „mindenhonnan, akárcsak a lernai hidra nyakából, / visszavonás sarjad, csírázik tébolyodottan... fojtsd el a véres háborgást; Felség, Fejedelmem, / fojtsd el, jobbkezedet gyógyítón tedd sebeimre." (Janus Pannonius *Munkái latinul és magyarul.* Kiad. V. Kovács Sándor. Bp. 1972. *Ének Itália békéjéért...* 194–315. sor, 409.) Máskor egy Mátyás királyt képviselő követ vadászkalandjáról írja a bőkezűség és bátorság királyi erényeit zengve: „Argos

urához nem hurcolt ily nagyszerű prédát, / érclábú vadját nyíllal elejtve, a nagy / Hercules, és a dicsőséget nem fütyköse, sem jó / lába szerezte: a csöpp nyíl, nem a durva erő; / jobban tetszik a bátorság, ha a bőkezűséggel / párosul, és hősünk ebben is élre kerül." (*Bajoni István követ vadászkalandjáról. I. m.* 45–50. sor, 385.) Janus *A firenzeiek által Mátyás királynak küldött oroszlánokról* szólva Hercules mítoszállata kapcsán az általa szimbolizált királyi erényeket énekli meg. (*I. m.* 237–239.) Még többet árul el *Egy cím nélküli epigramma töredéke:* „Úttalan ormokon át vágott Mátyás utat immár, / héraklészi dicső hírnevet így szerez ő. (*I. m.* 232–233.) Ezzel függ össze, amit Borzsák István állapított meg *A Nagy Sándor-hagyomány Magyarországon* című akadémiai székfoglalójában: „Mátyás hadi erényeinek felsorolásában [Bonfininél] az [...] *incredibilis celeritas* annyira természetes, hogy szinte fel sem tűnik. Pedig az ókori példák közül legismertebb *celeritas Caesariana* sem egyéb, mint a hadvezéri dicsőítések topikájának Nagy Sándor-i *amechanon taxos* hite óta nélkülözhetetlen kelléke. Ugyanez a magyarázata egy cím nélkül hagyományozott Janus Pannonius-epigrammának: »Invia saxa [...] digna manu.« A különben azonosíthatatlan fegyverténytre utaló distichon Héraklésze valójában a görög történelem *neos Heracles anicetos*-a vagyis Alexandros, akinek győzhetetlensége legalább annyival gazdagította a mitikus Héraklész tiszteletét, mint fordítva." (Bp. 1984. 32. A görög idézeteket technikai okokból kénytelenek voltunk latinra átírni.) Kétségtelen, hogy Mátyás mint új, keresztény Hercules leginkább a pogány török szörnyeteg elleni harc jegyében istenül meg Janus Pannonius tollán. Az így újjászületett héroszért, a török ellen hadba induló Mátyás királyért könyörög Janus az istenekhez: „Bontja a szent lobogót, viszi Mátyás a török ellen; / Rajta, segítsétek mind, egek istenei: / Add neki kardod, Mars; paripád, Castor; Phoebus ijjad; / Pallas, a vértedet; add, Hercules a buzogányt!" (*I. m.* 195.)

Van azonban a Hercules-mítosznak egy másik, művelődéstörténetileg nem kevésbé fontos jelentése is. A vadságot, barbárságot legyőző Hercules itt a humanisták kultúrát teremtő héroszává válik. Ezért tűnik fel neve oly gyakran a „barbár" Janus Pannoniust nevelő humanista tudós, Guarino Veronese neve mellett. (*I. m.* 431, 437.) A *Dicsőítő ének a veronai Guarinóhoz* jól mutatja, hogyan szelídíti meg a középkori sötétségben, elvadultságban élő népeket az új Hercules, azaz Guarino: „...tisztelet illet / téged, mert nem tűröd vad-mód élni az embert: / szívét és nyelvét folyton csiszolod, s akarod, hogy / emberré váljék igazán." (*I. m.* 812., skk sor, 449.) „Senkit a hosszú ókor nem szült mást, aki inkább / használt volna a népeknek. Tyrins daliája / földeket és vizeket mentett meg szörnyetegektől, / sőt a sötét Orcus házőrző Cerberusát is / – három láncot kötve a három nyakra – kihozta, / föl, hozzánk, és tűrnie kellett annak a fényt itt. / Ám te a Barbárságot, melynél szörnyetegebb a / poklok mélyén nincs, azt űzted el innen a földről." (*I. m.* 911., skk sor, 451–

452.) Ez a reneszánsz Hercules jelenik meg Janus más verseiben is. (Vö. *I. m.* 32, 203, 231, 237, 243.) A keresztény és „humanista" Hercules sorsának egybeforrottságát is bizonyítva a történetírás múzsája, Clio mondja el költőnk magyar panaszát, amikor arról beszél, hogy a törökkel azonosított új szörnyeteg földúlja a humanista kultúra színtereit is: „Minket senki se tisztel, Herculesével / nincs közös oltárunk, erdőzugaink vagy a város- / alji kies táj hűsén csergő csermelyeink sem. / És ahová az egész földről űztek vala minket, / innen, e berkekből is elüldöz a barbár, / mert hisz a testvérharc áthozta a phrixusi áron / a soha nem látott törököt, áthozta Keletről." (*I. m.* 972., skk sor, 453.)

Úgy gondoljuk, hogy a kortársak nem annyira az Ausztria felé orientálódó, mint inkább a keresztény Bizáncot feldúlt török ellen küzdő Mátyásban látták az igazi Hercules Hungaricust. Abban a Mátyásban, aki a korvinák közé – noha olvasni csak kevesen tudták – görög nyelvű kódexeket másoltatott-mentett és aki e katonai és kulturális program hirdetésére Hercules-szobrokat emeltetett palotái udvarán.

Ezt az Európa-szerte megbecsült magyar tervet a Jagellók már nem folytathatták. A megfogyatkozott országba és az elszegényedett udvarba tévedt Cuspinianus legfeljebb már csak megcsodálhatta azt a nevezetes látványosságként szolgáló Herculest, kinek szobra a budai palota bejárata előtt állt: „Herculesnek e bronzból öntött, művészi állószobra oly természethűséggel készült, hogy rajta még az izmokat és inakat is kivehette az ember." (Hans Ankwicz-Kleehoven: *Der Wiener Humanist Johannes Cuspinian.* Graz-Köln, 1959. 126.) A Hercules szittya utódait legyőző Szolimán 1526-ban hadizsákmányként magával vitte Budáról az ott talált antik istenszobrokat, köztük Herculesét is. A Hercules-szobrok politikai és kulturális jelentése azonban még élénken élhetett a győztes török emlékezetében, mert felállíttatta őket a Theodosius császár tetemét rejtő sírnál és – a maga, sajátos értelmezésével látta el: „Van ott három, bronzból készült Hercules, melyeket egy márványtalapzatra állítottak. Mindhármat vastag vasláncokkal láncolták le. E Herculesek Magyarországon, Buda városának várában voltak és amidőn Szolimán bevette a várost, megparancsolta, hogy e Herculeseket vigyék Konstantinápolyba és ott a diadal emlékezetére a már említett módon állítsák fel." (Nagy Iván: *Gritti Alajost illető eredeti emlékiratok.* Magyar Történelmi Tár, 1857. III. köt. 18.)

A legyőzött Hercules Hungaricust tehát láncokkal béklyózták le, hogy bilincseitől csak másfél évszázad múltán, a másik „hidra", Ausztria segítségével szabaduljon meg...

Szelestei N. László

Janus Pannonius-epigrammák egy XVI. századi formuláskönyvben

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában az Oct. Lat. 607. jelzeten található egy 1560-as évekből származó formuláskönyv. A kötet magyarországi és külföldi címeket tartalmaz a címzettek titulusaival, közben a magyarországi vármegyék és királyi városok felsorolásával és magyar nyelvű kincskereső babonaszöveggel. Különféle feljegyzések következnek (pl. *Thurzonum progenies; Nativitas liberorum D. Nicolai Zriny ex domina Catherina Francapan; Prognosticon Regiomontani...; Chronographia* – 1490–1576 közötti magyarországi eseményekről), majd többségében Nádasdy Tamás nádor által kiadott okiratok kezdő és záró formulák nélküli másolatai.

A kötet provenienciáját Nádasdy Tamás környezetében kell keresnünk. Nádasdy Tamás (1498–1564) Budán, Grácban, Bolognában és Rómában tanult, majd 1520 után II. Lajos kancelláriájára került. 1529-ig Ferdinánd híve és fő támasza, akkor kényszerből Szapolyai János pártjára állt. 1532-ben visszatért Ferdinándhoz. Fokozatosan szerezte meg az országos méltóságokat, 1554-ben a nádorságot.

A formuláskönyv feljegyzései között az utolsó levélen (f. 232.) az alábbi vers olvasható:

Epigramma in Abbatem Zekzardiensem relligionis ergo se castrantem

Testibus exectis duo grandia dona tonanti
Obtuleras nuper relligiose pater.
Munera coelestes dum conspexere puellae,
Versa est in risum regia celsa Jovis.
Juppiter exclamat: Mentem castrare necesse est,
Haec obscoena lupis tradere membra potes.
Jani Pannonij

A 154. levél verzóján pedig ez a két epigramma:

J. Pannonij

Laus tua, non tua fraus, virtus, non ⟨gloria⟩ copia rerum
Scandere te fecit hoc decus eximium.
Condicio tua sit stabilis. Nec tempore parvo
Vivere te faciat hic deus omnipotens.

Tale est hoc cuiusdam rivalis Germani

Coniugium tibi sit blandum, nec foedera iungas
irritu, sis felix, nec cito dispereas.

Magyarul:

Epigramma a vallásossága miatt önmagát kiherélő szekszárdi apáthoz

Ó te, kivágva heréid, tőled két nagy ajándék
Szállt az egekbe minap, istenes édesatyánk.
Áldozatod meglátva, kacagtak az égi szüzek mind
S a Jupiter-kastély hars nevetésre fakadt.
Szólt Jupiter, hogy az elméd kellene csak kiherélni
S illetlen részed farkasok étke legyen.

Jóhíred és nem a hívság...

Jóhíred és nem a hívság; erkölcsöd, nem az erszény:
Adta dicsőséged fennragyogó sugarát.
Jól őrizd helyedet. Ne alantas, szürke időben
Bízzon rád hivatást, dolgot a mennyei Úr.

Valamely német rivális hasonló verse

Nőd kedves legyen és frigyetek ne hiábavalóság;
Gyorsan tönkre ne menj, boldogulásnak örülj.
*(Weöres Sándor fordításai)**

* A fordítások e kötet szerkesztőjének kérésére születtek; a dedikált kéziratot Weöres Sándor Tarnai Andornak ajándékozta.

Janus Pannonius eddig ismert epigrammáinak fennmaradása néhány darabtól eltekintve tudatos magyarországi gyűjtés, gondos szerkesztés eredménye.[1] A XV. század végének és a XVI. századnak Janus-kultuszhelyeit számba véve elsősorban a királyi udvar és az országos hivatalok chartophylatiumai, valamint a püspöki székhelyek jönnek számításba.[2] Zsámboki János 1569. évi Janus-kiadásának ajánlásában azonban bizonyára nem ok nélkül említette Janus kallódó, apróbb verseit. A veszprémi püspök, Listhy János is ilyenekkel ajándékozta meg, ezért ajánlotta neki Zsámboki e kiadást.

A szekszárdi apáthoz[3] címzett epigrammát XVIII. századi tudósaink még ismerték. Cornides Dániel leveleskönyvében a szövegét is sikerült megtalálnunk. Cornides forrása nem lehetett formuláskönyvünk, a nála talált szöveg más szöveghagyományozódást tételez föl. Variánsok Cornidesnél: cím: In Abbatem Szekszárdiensem; 1: exsectis; 2: Obtulerat... relligiosus Abas; 4: celsa helyett tota; 6: Haec obscoena feris abjice dona lupis. Janus szerzőségét a XVIII. századi magánlevelek is egyértelműen állítják.[4]

A Sevillai-kódexben felfedezett ismeretlen Janus-versek közt található két epigramma, mindkettő Henricus német poétához címzett. Janus himnikus hangon Vitéz Jánost dicsőíti az elsőben; a másodikban, amely nyilvánvalóan összefügg az előzővel, a költészet varázserejéről ír. Az első vers datált: 1470-ben keletkezett. Az is kiderül belőle, hogy Henricus megénekelte Vitéz esztergomi palotáját. Janus Vitéz Jánosban a pusztuló kor szennye között is jelentős alakot látja. A második vers szerint a balsors-teli kor zavarja a költőt, s azt kívánja ifjabb poétatársának, hogy kedvezőbb körülmények között válhassék naggyá.[5]

A Nádasdy-formuláskönyv Janus neve alatt szereplő második epigrammája a Sevillai-kódexbelihez hasonló hangnemben íródott, alája ráadásul Janus német riválisának verse került. Lehetséges tehát, hogy Janus a *Laus tua...* kezdetű epigrammát is az említett Henricushoz írta.

A most közölt versek lejegyzőiről egyelőre semmit nem mondhatunk. Valószínű, hogy egy ma már nem ismert versgyűjteményt használtak vagy esetleg emlékezetből idéztek.

Janus Pannonius szerzősége ellen nem tudunk érvet felhozni.

MTA IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET KÖNYVTÁRA BUDAPEST

1 Csapodi Csaba: *A Janus Pannonius-szöveghagyomány*. Bp. 1981. 27. (Humanizmus és reformáció 10.)

2 Mezey László: Janus Pannonius XVI. századi utóéletéről. = *Janus Pannonius. Tanulmányok*. Szerk. Kardos Tibor, V. Kovács Sándor. Bp. 1978. 525–526. (Memoria saeculorum Hungariae 2.)

3 Fraknói Vilmos (*A szekszárdi apátság története*. Bp. 1879) és Sörös Pongrác (*Az elenyészett bencés apátságok*. Bp. 1912) Janus életéből csak Almásdi Csire Zsigmond apátot (1439–1457) említik, erőszakos emberként jellemezve.

4 MTAK Kézirattár, Magyar irodalmi levelezés, 4r, 57/3. ff. 12, 38 (az epigramma szövegével), 214.

5 Horváth János: *Janus Pannonius ismeretlen versei a Sevillai-kódexben*. ItK 1974, 594–627. Szövegközlés és fordítás is.

Heltai János

A Nagy Sándor–regény Bethlen Gábornak ajánlott 1619. évi kiadása

„Magnus Alexander Macedoni, Conon Athenis
Gabriel is Dacis, Pannonibusque fuit."

Nagy Sándor körül – amint ezt legutóbb akadémiai székfoglaló előadásában Borzsák István kifejtette – már halála előtt kezdett kialakulni az a hagyományanyag, amely a „világbíró" hódító életének valós eseményeit mesés elemekkel vegyítve a későbbi korok uralkodói eszményképének hordozójává vált. A mottóként szereplő két sor idézet Bethlen Gábor sírverséből, amelyet Bod Péter őrzött meg számunkra, kereken kimondja Nagy Sándor és az erdélyi nagy fejedelem közötti párhuzamot. Bethlen élete folyamán is igyekezett ezt az eszmét elültetni korának közgondolkodásában. Jól tudjuk, ezt szolgálta Quintus Curtius Nagy Sándor-életrajzának lefordíttatása és 1619-es debreceni kinyomtattatása. Elkerülte viszont eddig a kutatás figyelmét, hogy a Nagy Sándor-hagyománynak egy másik ága, a középkori Nagy Sándor-regény is ezzel egyidejűleg épült be Bethlen Gábor Nagy Sándor-imitatiójába.

A Sándor-regény első magyarországi nyomtatott kiadása a kolozsvári nyomdában jelent meg az 1570-es évek elején (RMNy 324). Ugyanezt a szöveget nyomtatta ki 1627-ben Lőcsén Brewer Lőrinc (RMNy 1395). Ebben a kiadásban a szöveget Joannes Bocatius verse vezeti be, amelyben Nagy Sándor jelmondatát „nihil procrastinando" Bethlen Gáborra vonatkoztatja. Igen ám, csakhogy Bocatius 1621. nov. 21-én halt meg, így ez a verse semmiképpen sem készülhetett az 1627. évi kiadás számára. Kellett tehát lennie egy korábbi kiadásnak is! Emellett szól, hogy 1629-ben Brewer nyomdájában egy énekes- és egy imádságoskönyv is megjelent (RMNy 1438 és 1442). Az előbbiben a nyomdász 1629. aug. 31-én kelt ajánlása az 1622. május 13-án elhunyt Károlyi Zsuzsannához szól, az utóbbiban 1629. szeptember 1-i kelettel Nyári Krisztina asszonyhoz, Thurzó Imre házastársához. Nyári Krisztina ekkor már régen Eszterházi Miklós felesége volt. Mindkét kiadványról feltételezte a Régi Magyarországi Nyomtatványok második kötete, hogy az említett előszavakat ma már példány alapján ismeretlen kiadásokból vette át Brewer, s csupán az ajánlások keltezését változtatta meg, szerzőjükként önmagát tüntetve fel. Mindkét korábbi kiadás feltehetően 1620 körül jelent meg (RMNY 1228, 1229). Semmi okunk sincs arra, hogy a két analóg eset ismeretében, ne feltételezzük mi is, hogy körülbelül ugyanebben az időpontban a Nagy Sándor-regény is napvilágot látott. A nyomtatás idejéről pedig még közelebbit is meg-

kockáztathatunk. Bocatius verse Kassa és Pozsony elfoglalását ünnepli. Ebből adódik a terminus post quem, a két esemény időpontja ugyanis 1619. szeptember 5. és október 14. A terminus ante quem-et, Bocatius halálának időpontját már ismerjük. Véleményünk szerint azonban még ez az alig két évre terjedő időhatár is szűkíthető. Háportoni Forró Pál Quintus Curtius-fordításának előszava 1619. december 18-án kelt. A két különböző olvasói rétegnek szánt mű megjelentetése feltehetően egyszerre foglalkoztatta Bethlent, s Bocatius verse is bizonyára a legfrissebb eseményekre célzott, vagyis az 1627-es lőcsei kiadás alapját jelentő Nagy Sándor-regény feltehetőleg még 1619-ben elhagyta a nyomdát, az sem lehetetlen, hogy időben egy-két hónappal megelőzte Háportoni munkáját. A kiadás helye esetleg éppenúgy Debrecen, mint a Curtius-fordításé, de szóba jöhet Bártfa és Lőcse is, amelynek nyomdái szintén dolgoztak ebben az évben Bethlen számára. A legvalószínűbbnek azonban mégis Kassát, Bocatius lakhelyét tartjuk.

Ez a kiadástörténeti adalék arra utal, hogy a Nagy Sándor-imitatio kérdése sokkal jelentősebb helyet követel magának Bethlen Gábor személyiségének megítélésében, mint ahogy eddig véltük. Teljesen egyetérthetünk ugyanis Borzsák István székfoglalójának zárógondolatával, hogy „nemzeti történelmünk nagyságai a Sándor-hagyomány pompás köntösének felöltése után holmi mesés rekvizítumok elfogadása, netán ambicionálása által... nem lettek nagyobbak, de miközben a mintaképet magukra alkalmazták, kissé maguk is hozzá alakultak, és így a hatalmi ideológiának az irodalomban lecsapódó ősi eszményei és kívánalmai adott esetben történelmi tényezővé is válhattak." Bethlen pedig különben is fogékony volt az ilyesféle párhuzamokra. Hiszen ezt a folyamatot regisztrálhattuk személyiségének történelmi szerepének kialakulásában és megformálásában a bibliai Dávid király példaképnek tartásával kapcsolatban is (It 1983. 685–708).

Későbbi feladat lesz Bethlen Nagy Sándor-képének, az imitatio valódi tartalmának részletes kibontása, most csupán két szembeötlő elemét mutathatjuk fel befejezésképpen. Világosnak tűnik, hogy Bethlent elsősorban a katona Nagy Sándor vonzotta. Bocatiusnak a gyors katonai cselekvőképességet dicsőítő verse és a kiadványok megjelentetésének időpontja, a magyarországi háborúk kezdete is ezt bizonyítja. Bethlen maga is elsősorban mindig katonának tartotta magát. Más oldalról viszont elmondhatjuk, hogy a Nagy Sándorhoz fűződő toposzok már jóval régebben is szerves részévé váltak az Attilától Mátyásig ívelő nemzeti hagyománynak, amelyet Bethlen az egységes nemzeti királyság helyreállítására irányuló törekvései során ugyancsak felvállalt, tehát a Nagy Sándor-imitatio kérdésköre összekapcsolódik Mátyás követésének kérdéskörével, de ez a gondolat már ismét igen messzire vezet.

Orlovszky Géza

Zrínyi Miklós "Syrena"-kötetének hatása Fráter István kéziratos versgyűjteményében

„A+M+V+Sz+Teleki Mihaly V+A+K+F+I+1685" – ezt a rejtélyes feliratot olvashatjuk az MTA Könyvtára Kézirattárának egyik kéziratos versgyűjteménye bőrkötésű fedőlapjába nyomva. A vékony, negyedrét alakú könyvecske érdekessége az, hogy az első ismert magyar nyelvű gnómagyűjteményt őrizte meg. (Jelzete: K 92; kiadta Alszeghy Zsolt: ItK 1917. 201–214.) A belső kötéstáblákra írt latin szöveg tanúsága szerint a kötetet a versek szerzője, Fráter István, ajándékba küldte Teleki Mihálynak Huszt várából. A 3a lapon szépen megrajzolva, nyomtatott címlap tipográfiai elrendezését utánozva a cím: *„PARAPHRASIS RHITMICA / Az Az VERSES MAGYARAZAT / K[eserűi]: F[ráter]: I[stván]: H[uszti]: K[apitány] / által / MDCLXXXIV. / Esztendöben."* Alul, a széles keretdísz vonalai közé rejtve, apró betűkkel: *„Descripta per manus Stephani Ujhelyi."*

A versszerző várkapitány a latin gnomikus irodalom kincsestárából kiválasztott néhány (szám szerint 82) sententiát, és azokhoz magyar „verses magyarázatot" költött. Az egy- vagy kétsoros, verses vagy prózai latin gnómák eredetvidéke még felderítésre vár. A kissé bőbeszédűbben kifejtő, magyarázó magyar parafrázisok mintegy újrafogalmazzák, érthetőbbé teszik az évezredes bölcsességeket. Az 5a–11a lapokon jellegzetesen sztoikus életfelfogást tükröző, a művelt udvari „nagy rendekhez", sőt fejedelmekhez intézett gnómákkal találkozhatunk. Versformájuk szabályos, három hosszú sorba írt Balassi strófa:

Pulchrius est unum Civem servare Monarchae
Hostes quam forti fundere mille manu.

Országokkal bíró –s– azon uralkodó, világi nagy rendeknek,
Nem terjeszti hirét, bátor oncsa vérét, harczon sok ellenségnek
Ugy, mint ha életét, örzi–s– békességét, hiveinek –s– népének.

A 11b laptól kezdődő népiesebb hangú, inkább közmondás (paroimion) jellegű kis verseket, valamint az erényeket és bűnöket bibliai alakok képében megszemélyesítő példákat *(Nemely, jóságos tselekedetekrül –s– vetkekrül is irt Szent Irásbéli példás versek)* két-, illetve négysoros bokorrímű tizenkettesekben formálta meg a szerző: „Ha árát bélesnek mindenkor fel vetted, / Éhen marad gyomrod nem sirosul inyed."

A kötet törzsanyagát alkotó rövid parafrázisok után még két, személyes hangvételű vallásos könyörgést is találunk *(Szent Pál oldalában hegyes ösztön Sátán..., Felséges Ur Isten hozzád kiált lelkem...)*. A gyűjteményt *Az olvasóhoz* címzett négy strófa és a kolofon zárja. Az egyes, eltérő műfajú ciklusokat rajzolt nyomdadíszek különítik el határozottan.

A verseskönyv kétnyelvű gnóma-párjainak latin és magyar sorait eltérő betűtípussal írta le a másoló Ujhelyi István. A latin szöveghez lendületes kurzív betűket használt, kalligrafikus vonalú kapitálisokkal. A magyar versek másolásakor egy kicsit nagyobb méretű, szép könyvantikva volt a scriptor mintája. Ez utóbbi betűtípus határozott és elegáns duktusa Cosmerovius Máté bécsi udvari könyvnyomtató mester kiadványait idézi fel emlékezetünkben. Különösen feltűnő a hasonlóság az azonos formátumú, 1651-ben megjelent Zrínyi-kötet, az *Adriai Tengernek Syrenaia* harmonikus szedéstükrével, verseinek és címeinek minden zsúfoltságot nélkülöző, világos elrendezésével. Ha megnézzük a *Paraphrasis Rhitmica* 20a lapján *Az olvasóhoz* című záróverset, a cím és a szöveg ugyanazon arányát fedezhetjük fel, mint a *Syrena* Rr_{1b} lapján a *Feszületre* írott versben; Fráter versének kezdő *M* iniciáléja nagyon hasonlít a Zrínyi könyvében a Q_{2b} és Bb_{3b} lapokon látható *M*-ekhez. Hasonlóak a sorvégi betűket jobbra megnyújtó, kis, felfelé kunkorodó farokban végződő díszítések is. Úgy tűnik, Fráter Istvánnak a XVII. század egyik legszebb tipográfiájú magyar verseskötete adott mintát, amikor saját verseinek gyűjteményét méltó formában kívánta megörökíttetni a nagyhatalmú erdélyi kancellár számára.

A huszti kapitánynak eleve Zrínyi példája adhatott ösztönzést rövid, epigrammatikus mondanivaló egyetlen Balassi-strófába való sűrítéséhez. Zrínyi Balassi-strófájú gnómáit *(Assai ben balla..., Az idő szárnyon jár...)* nem olvashatta ugyan az 1651. évi kötetben, de az utóbbival találkozhatott a *Vitéz hadnagy* valamelyik kéziratos másolatában. Ilyen másolatok a század nyolcvanas éveiben már közkézen forogtak. Fráter néhány sora mintha egyenesen Zrínyi hadtudományi munkáinak olvasmányélményét tükrözné: *Az jó gondviselő, –s– okos had vezérlő, Fejedelmnek tiszti, | Hogy ne pénzen vegye, sőt valasztva szedgye, vitézit mikor gyűjti...; Mint kelljen kezdened, vagy jól elvégezned, hadakozó szándékod, | Régi fő könyvekbül, mint acél tükörbül, könnyen meg tanulhatod...* Gnomikusan megfogalmazott tömör mondásokat, idézésre, megfontolásra méltó kerek gondolatokat Fráter bőven találhatott a *Vitéz hadnagy*-ban vagy éppen az *Áfium*-ban. Zrínyi prózájának épp az ilyenfajta sűrített, metaforikus stílus a fő jellegzetessége; természetszerűleg válhatott a későbbi magyar gnómaköltők példaképévé.

Nemeskürty Harriet

Israël Voidiuss egykorú verse Zrínyi Miklós téli hadjáratáról

Wolfenbütteli kutatásaim során találtam rá a porosz Israël Voidiuss német nyelvű, Zrínyi Miklós 1664. évi téli hadjáratát elbeszélő, 150 soros versére. Terjedelme hét lap, 20×29 cm nagyságú. Könyvtári jelezete: 190.27 QuO(1). Az alábbiakban (a régies betűtípusok átírásával) a teljes címlapot idézem: „Zukker-Guesse / Lob-Lattwerge / Dem Welt-beruehmten Helden / Dem AllerTapfersten und Sieghaften / Herrn Grafen NICLAS von SE- / RINI, / Zugerichtet / von / Israël Voidiuss dem Elbingern aus / Preussen. / Judic. 7. v. 20. / Hie Schwerd des HErrn und GIDEON! / Psal. 46. v. 11. 12. / Erkennet dass ich Gott bin/ Ich wil Ehre einlegen unter den Hei- / den/ Ich wil Ehre einlegen auf Erden. Der Herr Zebaoth ist mit uns / der Gott Jacob ist unser Schutz Sela! / Psal. 68. v. 36. / Gott ist wundersam in seinem Heiligthum / Er ist Gott Israel / Er / wird dem Volk Macht und Krafft geben. Gelobet sey Gott! / Psal. 79. v. 12. / Vergilt unsern Nachbahrn siebenfaletig in ihrem Bosem / ihre / Schmach / damit sie dich HERR geschmähet haben! / Gedruckt im Jahr 1664."

E XVII. századi német alkalmi vers szövege magyarul folyamatos tördeléssel, modern központozással a következő:

„Zrínyi, a horvát nemzetség nagy alakja! / Németország védfala, a kereszténység őrzője! / Te, ki a török hatalmát megtöröd, te, ki a kereszténység őrzője, / tatárnak és mohamedánnak makacs ellensége vagy! / Te, ki a földi istenek közé fogsz kerülni! / Ártatlan gyermekeknek és szüzek ártatlanságának védője vagy! / Morva- és Csehország, és Ausztria toronyőre, / Aki oly férfiasan viseled a török tréfáit! / Te, ki a Szent Föld ura leszel! / Te, ki a zsidóság győzője leszel! / Te, aki a templomainkra vigyázol, a keresztények barátja; / Te, aki a török dühét legjobban féken tudod tartani! / Te, magyarok reménysége, rabok megszabadítója, / Te szerencsés harcos, te, ki újból s újból győzöl; / Te messzelátó Zrínyi-féle bátorság, / Te, horvátok ősi nemes vére! / Hogy elődeid milyen nagy hősök voltak, / Arról régi krónikákban olvashatunk. Ők minden időben életre keltek, / Hogy Mohamed ellen harcolhassanak. / Szigetet elődöd a keresztény zászlókkal / Bátran védte, / Mígnem Szolimán zsarnoki hadaival, / Mert felmentősereg nem volt, elbánni mégsem tudott. / Te vagy a Zrínyi-címer és -vér, s erényeinek is / Örököse, / Rájuk hasonlítasz

ó mindig harcolni kész hős, / S neved mindenütt a világon ismerős lesz. / Magasra emelnek Téged hatalmas tetteid, / S általad válik ismertté a horvátok neve is; / Te Isten megfeszített fiáért küzdesz, / Itt van az Úr kardja, itt, itt, Gedeon! / Te vezeted a kereszténység legigazabb harcát, / S az ég nagyszerű győzelmeket igér Neked. / Zrínyi és Hohenloe grófok segítségével / Szeretne bennünket Isten újra s újra jó kedvre deríteni. / Örvendezve vettük az újságot, / hogy e két hős Törökországba érkezett, / Meglepte a török főseregét, / Hogy mindenki bújt, ki hova tudott. / A Nagyvezér basáival együtt / Nem mert nyílt csatába bocsátkozni. / Csak megpillantották német seregeinket, / S azonnal jobb belátásra tértek. / Egymás után törtek át a keresztény hadak Törökországon / Babocsán, Pécsen, Segesden át. / Bár nem akartak, de mindháromnak ki kellett tartania; / A német kardnak, puskapornak és golyónak; Végül is meg kellett magukat adniuk. / Sok török, de még több tatár vesztette életét; / A legbátrabb kópékat kitüntették / Hogy Morvaországban ne kímélhessék meg a keresztényeket, / Pécsnek át kellett adnia a zsákmányt. / A tűz elégette a házakat, elpusztította az embereket. / A török kincseit / Németországba, Horvátországba és Magyarországba szállították; / Nemes lovakat, barmokat és pénzt. / Zrínyi mesteri volt a csatatéren; / A törökök nem tudtak magukhoz térni, / Menekültek Zrínyi elől; / A mieink az értékes eszéki híd felé / Hátráltak, / Amelyet három éve épített fel a török; / S most mindezt egy nap alatt elpusztítottuk. / Habár a törökök ide már sáncokat állítottak fel, / De a szerencse úgy fordult, / Hogy ijedtükben a szívverésük is elállt, / S maguktól visszavonultak. / Dühödten gyújtották fel a hidat. / S galoppban menekültek a tűz elől. / A mieink a hidat hamar bevették, / S nekik is tüzet kellett csinálniuk. / Jajongva csaptak fel a lángnyelvek, / A száraz fa kétszeres lángot vetett, / A szép lombok / Hamuvá lettek a tűzben. / A törökök sokezer dukátjukat és / Hosszú munkájukat látták semmivé válni. / Az égés forrósága, a füstköd / Volt az utolsó, amit hídjuktól kaptak. / Oly gyorsan tűnt el ez a hídcsoda, / amihez foghatóval egyhamar nem találkozunk. / A töröknek az fáj a legjobban, / Hogy a híd hamvai közt maradt a rajtaütés lehetősége is. / Immár nem tud bármikor kitörni, / Kerülő úton kell bennünket megkeresnie; / Ezért tombol most dühödten a pogány; / Azon töri a fejét, miképpen tudna újból szenvedést okozni a keresztényeknek. / Siratja övéit, ki sem tudom mondani, mennyire, / S kegyetlen bosszút akar állni a kereszténye ken. / Gyűjtsétek össze az embereket a szárazföldről és a tengerekről, / Okozzatok a kereszténye knek minél nagyobb fájdalmat! / Mi viszont hiszünk Isten üzenetében, / Hogy továbbra is szerencsében megsegít bennünket / S fegyvereinket is, s győzelemre térhetünk / Ebben a háborúban, melyet a török hozott ránk. / Ahogy a fáma mondja: / Segítségünkre sietnek külföldi katonák; / Jöhetnének a gótok, a svéd oroszlán, / Akik a törököt szétmorzsolnák. / Ha Lengyelország nem Moszkvával huzakodna, / Megsegítenék a keresztények seregeit. /

Ez az igen nagyrabecsült korona / Már sok bajt okozott a töröknek. / Hogy meg fogják a Liliomok a Félholdat ijeszteni, / Amikor Bizáncnál győzelmesen felvonják a keresztények zászlaját?! / A török kutyák maguk is úgy vélik, hogy Franciaország pompája / Fogja leginkább csillapítani Mohamed hatalmát. / Remélhetőleg a svájciak is / Bátran törnek elő alpesi rácsaik mögül, / És az ősi ellenség zsarnoki hevét / Törökök–pogányok–tatárok vérével fogják megfesteni. / Britannia–Hollandia–Velence hajóval fogják megpróbálni / A törököt a tenger fenekére küldeni. / Caneánál, Candiánál, Máltánál és Rhodosnál / Fognak erőteljesen rájuk lecsapni. / A tuniszi és algériai kalózok hatalmi vágyát / Ugyanők fogják a legkeményebben elfojtani. Ha Spanyolország, Welschország [= Dél-Tirol] pénzt küldene / Még jobban állnának a keresztények. / A Német-Római Birodalom tagjai / Sokkal nagyobb pénzküldeményt adnak át; / Aranyat tesznek arra, / Hogy egyemberként fognak küzdeni Isten dicsőségéért. / Sereget verbuválnak, hadakat állítanak, / Hogy megütközhessenek a törökkel. / Nagyvonalúan ezerszeresen akarják visszafizetni / Azt a gyalázatot, amit Mohamed a kereszténye ken ejtett. Többezer fős sereget fognak felállítani. / Sokan vannak a keresztények és sok generálisuk is van. / Zrínyi bátran áll a keresztények élére, / Mohamednek ajtót mutat. / Lehet, hogy a törökök azonnal dühöngeni és tombolni fognak, / De Zrínyi az orruknál fogva fogja őket vezetni. / Zrínyivár ott áll a keresztények védelmére, / Az új mű ellen fog állni a török félholdnak. / Zrínyi török földön építkezik, / Ami az irigy kutyákat nagyon fölbosszantotta. / Meg szeretné akadályozni, de nem sikerül; / Ugat, mert harapni nem tud. / Adja áldását az ég a keresztény fegyverekre! / Adja, hogy sikerrel bírjon Zrínyi a törökkel szembeszállni! / Okozzon Kanizsa a töröknek bosszúságot! / Megszállva tartják, de meg kell majd magát adnia. Éljen Zrínyi! Zrínyi a győző! / Zrínyi, győzd le a törököt a háborúban! / Zrínyi Bizánc mellett / Verje föl a keresztények sátrát! ISTEN, óvd a küzdő hőst!"

Kazinczy Andrea

Az alkalmi beszéd stilisztikai megközelítése Ács Mihály 1708-ban elmondott halotti oratiója tükrében

Az ELTE Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszékén folyik az a kutatás, amelynek feladata a XVII–XVIII. századi halotti beszédek anyagának számítógépre vitele. A munka jelenlegi fázisában azt vizsgáljuk, hogy milyen módszerrel lehet megoldani ezen alkalmi szövegek stilisztikai elemzését, illetve gépi feldolgozásukat. A következőkben egy nagy anyagból kiválasztott beszéd példáján szeretném elképzelésünket bemutatni.

Az oratiót Telekesi Török Bálint felett mondta el Ács Mihály evangélikus lelkész Rozsnyón. 1708-ban jelent meg nyomtatásban (RMK I. 1756). A nyomtatvány három részből áll: magyar nyelvű prédikáció; latin nyelvű oratio; magyar nyelvű búcsúztató vers. A stilisztikai elemzés szempontjából a magyar nyelvű próza érdekes, ezt vizsgálom.

A halotti búcsúztatók gazdag, sokrétű stilisztikai eszközök tárházai. Az elhunytról megemlékező és a gyászolókat vigasztaló prédikátornak a halotti oratio kitűnő lehetőség arra, hogy retorikai képességeit – már ha vannak – megcsillogtassa, a búcsúztatást ezáltal is emlékezetessé, ünnepélyesebbé tegye. Azt persze nehéz megállapítani, hogy melyik stílusfordulat, eszköz minősíthető önálló leleménynek, s melyik az, amit – a korban közismert – prédikációgyűjteményekből merített a szerző.

A Telekesi Török Bálint felett elmondott oratio stilisztikai eszközei általánosan alkalmazottak, ez a beszédek hasonló jellegéből adódik. E népszerű, természetszerűleg használt eszközök közé tartoznak a szerénykedés különböző megnyilvánulásai, az *exclamatio,* a hallgatóság megszólítása és a nemesi címek felsorolása, amelyről egy prédikátor sem feledkezett meg.

A címek részletes felsorolása együttjárhat bizonyos körülírásos formával, *periphrasis*szal (a szemantikai alakzatok közé tartozik), ami a szóban forgó személy közelebbi bemutatását, esetleg dicséretét célozza. Beszédünkből erre egy olyan példát idézek, amelyben az elhunyt jó tulajdonságairól és viselkedéséről értesülünk: „ a' jó, szorgalmatos, kegyes, jó indúlatú és minden jóra igyekező Tanítványod; oda vagyon a' ti kedves Tanúló-társotok, és veletek kellemetesen nyájaskodó jó Barátotok, a' Néhai Tekintetes és Nemzetes TELEKESI TÖRÖK BÁLINT".

Az oratióban azonban gyakoribb a szintaktikai alakzatok használata. Ritka, de írásban mutatós, előadásban szellemes megoldás a *racoeosis,* amikor is a *colon* valamennyi részére kiterjedő megfeleléssel van dolgunk: „alkalmatossá-

gával ide gyülekez*ett* Hív*ek*! és egyenlőképpen búslakod*ással* és szánakod*ással* el-tellyesed*ett* szívek!". Ezen alakzat másik – elsősorban hangzásbeli – jellemzője, hogy az összecsengések valójában rímekként értékelhetők.

A gyakoribb megoldások közé tartozik az *isocolon (parison)*, amely lényegéből adódóan mozgalmasságot, hullámzást okoz. Funkciója gyakran éppen az, hogy a körülírások, felsorolások monotóniáját megszakítsa, a szöveget változatosabbá tegye: „az Úr Isten fel-keresett, ... magához az örök ditsöségbe bé-vitt, kívánatos tekintetetek elöl el-ragadott, és magánál el-rejtett".

Közvetlenül az *isocolon* után – a funkció hasonlósága miatt – idézek példát a *disiunctió*ra. Ez az alakzat az állítmányi rész szinonimitása révén válik a monotónia megbontásának eszközévé: „minden örömtül el-hagyatott, minden gyermekeitöl meg-fosztatott... KOMÁROMI KATA".

Az *isocolon* ellentettje az *adiunctio*, ahol azonos állítmányhoz eltérő *colon* kapcsolódik: „és annyival mind bűne, 's mind világi kereszti szaporodott vólna nékie".

A szintaktikai alakzatok egyik legérdekesebb típusa a *macrológia*, egy egész gondolat ismétlése. Ez az eszköz kiválóan alkalmas arra, hogy általa a fontosnak, hangsúlyosnak ítélt gondolatra vagy tényre az előadó felhívhassa a figyelmet; funkciója tehát a nyomatékosítás: „kinek szemei előtt senki el-nem rejtezhetik, és karjai alól meg-nem menekedhetik".

Az alakzatok közül utolsóként az *anaphorá*ra hozok példát. Az *anaphorá*nak elsősorban ritmikai szerepe van, ugyanakkor hangsúlyozottabbá is teszi a vele kifejezett gondolatot: „most vagyon ideje a szomorúságnak, most vagyon ideje a sírásnak".

A példákkal illusztrált alakzatok az oratióban egymást váltogatják, ezáltal a szöveg ritmikailag fokozatos mozgásban, formailag állandó hullámzásban van.

E kis áttekintés végére maradt a próza rímelésének kérdése. Meglepően sok az összecsendülés, az egymásra rímelő szó. Ez persze összefüggésben van a fentebb tárgyalt alakzatok alkalmazásával, hiszen többnek *(racoeosis, macrológia, anaphora)* szerves tartozéka a rím. Rímeket tehát már az eddig idézett szövegrészletekben is találunk, ezek számát sokkal szaporíthatnám. Terjedelmi okokból inkább kevés, de jellemző példát idézek: „sőt inkább, hogy itten-is Isten markában len*ne*, él*ne*, lak*na* és marad*na*, a' minthogy abban meg-is mara*da*, és innét ő Sz: Felsége magához vet*te*, és örökös lakóúl fogad*ta*". A próza adott keretei között virtuóz rímelésűnek tartom e mondatot, hangzása kellemes. A másik idézetet arra hozom példaként, hogy bizonyítsam a szerzői szándékosságot: „kedvelli az ő rajzattyát, mint az édes Anya szereti az ő magzattyát".

A kellemes hangzást segítik elő a búcsúztatóban előforduló alliterációk is (sírván sírnak, örökké-való örömben örvendez).

E terjedelmében és célkitűzésében is szerény dolgozatban pusztán ízelítőt kívántam nyújtani abból a munkából, amely az e témával foglalkozó szemináriumunkon folyik.

Bartók István

Adalék a XVIII. századi magyar egyházi retorika történetéhez: Gombási István prédikációelméleti munkássága

Gombási István XVIII. századi erdélyi református lelkész aligha tartozik irodalomtörténetünk ismertebb alakjai közé. Életéről alig tudunk valamit, munkásságának néhány részterülete kevés alkalommal ihletett egy-egy szakembert írásra. Nyomtatásban két kötetben 50 prédikációja jelent meg (nagyrészt fordítások), ezeken kívül egy temetési beszéde maradt fenn egy gyűjteményben; lefordította F. J. Ostervald (1663–1747) neuchâteli egyházi írónak a papi hivatásról szóló munkáját.

A XVIII. századi magyar gondolkodáshoz Gombási vaskos kötetei olyan jellemző példákkal szolgálnak, amelyek vizsgálata az ismert kulturális jelenségeket újabb adalékokkal világíthatja meg. Forrásai, hivatkozásai a protestáns német–francia orientációt példázzák. Tanulságos jelek mutatják vallási toleranciáját, természettudományos érdeklődését, a magyar nyelvművelés iránti elkötelezettségét. Több megjegyzése utal rá, hogy fordítói tevékenységén kívül a magyarított művek értékelése, a fordításirodalom elméleti kérdései is érdekelték.

A prédikáció teóriájával foglalkozó tevékenységének legfőbb dokumentuma a franciából készült Ostervald-fordítás.[1] A „Papi Szent Hivatalról" szóló mű első része a prédikációelmélet, 175 lap terjedelemben. A továbbiakban „az Ifjak' Tanításokról" és „az Ekklésia' Igazgatásáról" van szó. Gombásinak a prédikációhoz kapcsolódó nézeteiről az egyes részekhez fűzött jegyzetekből, valamint a bevezetőből tájékozódhatunk. Sokat árulnak el e témáról a prédikációs kötetek elöljáró beszédei, továbbá a szövegekhez csatolt magyarázatok. A protestáns egyházi retorika hagyományaihoz képest sem az eredeti mű, sem a fordító szubjektív interpretációi nem nyújtanak korszakalkotó újdonságot. Ezért nem is szükséges a rendszer egészét vagy szokványos részmegoldásokat ismertetni – inkább egy-két olyan vonást célszerű kiemelni, amelyek meggyőzhetnek róla, hogy Gombási munkássága megérdemli a figyelmet.

Alapos prédikációelméleti iskolázottságról árulkodik az a magabiztosság, ahogyan Gombási mozog az ars concionandi témakörébe tartozó fogalmak között. Szerzőnk fölényes áttekintéssel bír az egymástól nehezen elkülöníthető területek fölött, a részletek elmélyült ismerete mellett jellemző az anyag egészének bizonyos jó értelemben vett távolságtartással való kezelése. Mindezeket egyetlen példával illusztráljuk: a nemzetközileg több mindenre használt

methodus terminus különböző jelentéseinek világos elkülönítésével, megmutatva, milyen értelemben alkalmaz a szerző különböző magyar szakkifejezéseket.

„Nem mindenkor azon egy *rendet (Methodust)* kell követni... Külömbözőeknek kell lenni a' Sz. Beszéllgetések' *rendének* a' Homiliák' *rendétől.*" – tolmácsolja szerzőnk Ostervaldot. A homilia–sermo-szembenállásról van szó, azaz a legszélesebb tömegek számára is érthető, egyszerű, világos igehirdetés és a művelt közönségnek szánt, irodalmi babérokra is pályázó, tudós orációk kettősségéről. Minden igényesebb prédikációelméleti traktátus együttesen tárgyalja a két típust, amelyek céljukban, témájukban, szerkezetükben, stílusukban különböznek egymástól. Gombási a homilia Ostervald-féle magyarázatához hozzáfűzi: „Tapasztaltam én ennek, kivált Falu-helyen igen nagy hasznát." Gombási prédikációs köteteit elsősorban az egyszerű népnek igét hirdető lelkésztársainak szánta mintául, ezért a fordítandó prédikációk kiválasztásában is ügyelt a homiliák és a sermók *rendjének* megkülönböztetésére, hiszen „Olyan Munkát fordítván-meg, a' mellyet az Auktorok Fényes Auditoriom előtt mondottak el, a' szegény tudatlan Halgató semmit nem épül leg-szebben el-kongott Prédikátziójokból-is." A kötetekbe felvett saját prédikációit is a falusi közönségnek szánja, ezért kerüli a városokban divatozó szónoklatok felesleges sallangjait, hiszen „A' Kösség az e' féle Tsemegén nem kapdál."[2] Ugyanakkor Gombási bizonyára nem vallott szégyent a „Fényes Auditoriom" előtt sem: a Kemény Miklós temetésén elhangzott gyászbeszédében a „Méltóságos Atyafiak, Úri Vérségek" és „más jelenlévő M. Keservesek" vigasztalása közben nem fukarkodik a latin citátumokkal, magasröptű eszmefuttatásokkal, gyakran idézi vagy emlegeti a költőket és más bölcseket Enniustól Leibnizig – ahogyan ezt az ilyen körülmények között alkalmazandó *rend* megkívánja.[3]

A *methodus,* mint prédikációelméleti terminus, nemcsak *rendet,* azaz típust, fajtaságot jelenthet, hanem *módot,* azaz módszert, eljárást is. Kiderül ez abból az előszóból, amelyben szerzőnk a különböző módszereket hasonlítja össze: „Hogy az Angliai Prédikállás *módja*... más Prédikállás-*módjánál* (: nevezetesen a' Tilliana *Methodusnál*) elébb-való légyen, megmutogatta T. Hollebeek Uram, Lejdai nagy hírű Professor, egy szép ezen Matériáról írt Dissertátziójában..." (Érdekes megfigyelni, hogy az angol és holland mintaképek mellé hogyan zárkózik fel a német és a francia nyelvterület: Gombásinak a minta az előző századból eredő amesiánus vonal, de arról ír, hogy az angolnál fontosabb németül és franciául tudni, mivel úgyis az „Angolok nevezetesebb munkáik leg ottan fordíttatnak Frantz és Német nyelvekre.") Kötetébe mindazonáltal különféle módszerek szerint készült beszédeket vesz fel, mivel „nem-is azon egy Prédikálás' *módja* tettzik mindeneknek. Kívántam azért, a' magát kedveltető külömb-külömbféle *Módokkal* a' te Gustusodnak-is [Kedves Olvasó] kedvét keresni."[4]

A kutatás számára Gombási prédikációelméleti munkásságáról az Oster-

vald-fordítás a kommentárokkal és a szerző egyéb műveinek jegyzeteivel, bevezetéseivel együtt adhat teljes képet. A kortársak és a figyelmes utódok viszont legnagyobb gyakorlati hasznát a magyarul olvasható kézikönyvnek vehették. Ennek legfőbb jelentősége abban áll, hogy közel másfél évszázaddal az első magyar nyelvű retorikai tankönyv, Medgyesi Pál homiletikája után ez a következő átfogó, rendszeres magyar nyelvű egyházi retorika. Az irodalomelmélet kisebb részterületeire vonatkozó magyar nyelvű fejtegetések láttak napvilágot a két mű között, összefoglaló művek azonban magyarul nem jelentek meg. Martonfalvi Tóth György és Szilágyi Tönkő Márton XVII. századi szakrális retorikái igen magas színvonalú, igényes munkák; Kaprinai István XVIII. századi egyházi szónoklattana „a korszak biztosan eredeti szerkesztésű irodalomelméleti kézikönyve", „a kor legjelentősebb retorikai műve"[5] – de mindhárom mű latinul íródott.

Gombási István változtatás nélkül fordította le Ostervald művét, így a szerkesztés önállóságában nem veheti fel a versenyt elődeivel – jóvoltából azonban ismét magyarul váltak olvashatóvá a beszéd elkészítésének szabályai. Ha kiváló felkészültsége, alapos munkája mellett ezt a tényt is figyelembe vesszük, szerzőnk talán megérdemel egy szerény helyet a magyar irodalomelmélet történetében.

1 *A' Papi Szent Hivatal gyakorlásáról való trakta... fordíttatott, holmi Jegyekkel és szükséges Toldalékokkal meg-bővítve M. Vásárhellyi GOMBÁSI István által,* Kolozsvár, 1784.

2 *Harmintz-négy Prédikátziók, mellyeket nagyobban Frantzia és Német Nyelvekből Tolmátsolt, és Szükséges jegyezgetésekkel ki-világosítván, Világ eleibe botsátott GOMBÁSI István,* Kolozsvár, 1784.

3 *Mind a' Jókat, mind a' Gonoszokat az Istentől örömmel vett Jób...* az *Emlékezet Köveiből épült Tisztesség Temploma...* c. kötetben, Kolozsvár, 1778.

4 *Egynéhány válogatott, és szükségesebb matériákra való Prédikátziók. Melyeket Frantz és Német Nyelvekből Magyarra fordított, és holmi Jegyezgetésekkel meg-bővítve, közönségessé tett GOMBÁSI István,* Kolozsvár, 1779.

5 *A magyar kritika évszázadai I. Rendszerek.* Írta és összeállította Tarnai Andor és Csetri Lajos, Bp. 1981. 192.

Németh S. Katalin

Székely László bécsi útinaplója 1744–ből

„Közel száz esztendeig lappangott ismeretlenül az az írott könyv, melyet mint történeti és irodalmi régiségek után való puhatolózásaim egyik becses zsákmányát, a szerencsés lelő örömével kívánok e helyen történelmünk s irodalmunk művelői és barátai előtt bemutatni" – így kezdte Király Pál 1887-ben *Gróf Székely László életé*-ről szóló tanulmányát.[1] A bemutatandó kézirat azután 85 évig ismét lappangott, mígnem 1972-ben az OSZK Kézirattárának tulajdonába került.[2] Azóta sem igen talált olvasóra – talán a sűrűn írt 1007 oldal hatott riasztóan – ezért a mostani figyelemfelkeltés egy jövendő kiadás reményében is történik.

Székely László 1763-ban kezdte el írni „Eredetének, Eleinek, Születtetésének, Neveltetésének, Iffjúságának, s ez idők alatt lött Világi Viszontagságainak" történetét.[3] A rendkívül részletes önéletírást 1772-ben a halál szakítja félbe, hogy 40 oldalon Toroczkai Zsuzsanna, Székely László második felesége folytassa,[4] majd az ő halála után Kis Zsigmond, a család praefectusa veszi át a tollat. Székely László (1716–1772) életéről, rokoni, baráti kapcsolatairól, szokásairól, pereskedéséről, az erdélyi közéletben betöltött szerepéről minden lényegeset (és lényegtelent) megtudhatunk az önéletírás lapjairól. Noha Székely aranykulcsos kamarásként fejezi be életét, családja csak 1700-ban kapott grófi címet, árvaságának idejét ő maga is szegény sorban töltötte, ezért minden alkalmat megragad, hogy a származás egyenlőségét bizonyítsa: „Minden gyökér szennjes, motskos, homálljos, de onnét mindazáltal Virágos zöld Ágak származnak. Nem az a kérdés, honnét mi származott, hanem hogy milljen az". (42. l.) A munka igazi értéke azonban az aprólékos leírások, jellemzések, szokások feleleventése, a történeti események csak akkor kapnak helyet, ha a szerző életével kapcsolatban kell a tágabb összefüggéseket felvázolni. Székely tudatosan vállalja a magánszféra feltérképezését, másokra hagyva az országos gondokat: „Itt lehetne elég tágas mező Erdéljnek és az Magyar nemzetnek boldogtalanságának le írására, de nem az Én dolgom az itt, nem is tzélom, mert Én Életemet akartam le írni, oldalaslag a mi bé tsúsztak ide elég az nékem, támaszt az Isten olljan jó haza Fiát is, a ki ezen boldogtalanságokat le fogja írni, és a következendőknek szemek eleibe fogja terjeszteni." (816. l.)

A hosszadalmas életrajz legelevenebb lapjai ifjúkorának, leánykérésének és lakodalmának leírása a régi és újabb szokások, viseletek összevetésével Apor Péter *Metamorphosis*-át közelíti meg, noha a személyes élmények, az érzések őszinte feltárásával Székely rajza életszerűbbé válik. Eljegyzés előtti lelki-

állapota felidézésével arra mutatunk példát, milyen természetes őszinteséggel tárja fel, majd az idős ember tapasztalatával kommentálja legbensőbb gondolatait: „Minden kétség nélkült való dolog, hogj bizonj szerettem Mátkámot, voltis mit s kit, de még is úgj irtóztam az hitléstől, hogj azt mondottam, ha az sz. Miklósi Berekbe azt mondanák hogj egj Medve vagjon, és optiót adnának, hogj aval menjek é szembe inkább, vagy az hitlésre mennjek, azt mondottam, inkább mennék még is az Medvével szembe, illjen az iffjui Elme". (187. l.)

Hely hiányában Székely élettörténetének feleleventése helyett a kézirat egyik önálló részére hívjuk fel a figyelmet. Szerzőnk 1743–44 fordulóján feleségével, sógorával gr. Bánffy Dénessel és Vaji Mihállyal bemutatkozó látogatást tesz a bécsi udvarnál. A háromhónapos bécsi tartózkodásról naplót vezetett és az önéletírás legjelentősebb része a *Bécsi Utazásomról* szóló fejezet lett: „Meljről úgj gondolkozzál Kegyes Olvasó, hogj ebben nints minden úgj rendibe szedve s le írva, a mint kellene, hanem mit naponként láttam, hallottam, s a mik azokban akkor eszembe juthattak, én azt akkor az erről írt különös két darabból álló Itinerá́riumomba le írtam, (Elég vólt ez akkor annji aetasra) már pedig most Egész Életem le irásába tsak aszt lehetett bé írnom, amint akkor imigj amúgj feljegjeztettem volt: melj is következik e szerint". (268. l.) A közel 250 oldalnyi napló valóban nem útleírás, hanem a napi események menetét követi. Naponként feljegyzi, kivel találkozott, milyen ebédmeghívásokat kapott vagy kiket látott vendégül. Mozgalmas bécsi tartózkodásának azonban minden egyéb eseményét megörökíti, a látnivalók gazdagsága, Székely megfigyelőkészsége és az aprólékos leírások élvezetes olvasmánnyá teszik a bécsi utazás történetét. Székely gyakran megfordul Mária Terézia udvarában, az udvari szokások, pl. étkezési ceremóniák leírása józemű megfigyelőről tanúskodik.[5] A legnagyobb élmény természetesen a császárváros, ahol a közvilágítás, a csatornázás, a bérkocsik, a városi közlekedés mind megörökítésre találnak. Rendszeresen jár Operába és Comédiába, figyelme a színlapoktól a helyárakig, a színházi világítástól a színészek öltözetéig, a zenészekig mindenre kiterjed.[6] Látásmódjára jellemző azonban, hogy egyszer sem említi meg, milyen színdarabot látott, és azon is csak utólag sajnálkozik, hogy „az szép Bibliothecát" nem tudta megnézni. (Székely, jóllehet maga is írt alkalmi verseket, sőt verses önéletrajzot is, csak idősebb korában vált olvasóvá és könyvgyűjtővé, bár műveltsége elmarad öccse, a Locke-fordító Székely Ádámé mögött. Könyvei a székelyudvarhelyi kollégiumba kerültek.)[7] Bécs fekvéséről, kerületeiről, kapuiról, piacairól és természetesen a nevezetes épületekről viszont részletesen beszámol. Maga a Stephanskirche 6 oldalnyi leírással szerepel, a kincstár megtekintése, a kapucinusok kriptájában a császári temetkező hely meglátogatása mind tollára kívánkozó újdonságot jelent. Kirándulásai alkalmat adnak arra is, hogy a Bécs környéki helyek földrajzát, gazdálkodását megörökítse. A Bécsben töltött három hónap eseményekben gazdag időszak

volt. Farsangkor számtalan álarcos bálon vett részt az udvarban és a „Ló Iskolában", majd a böjti szokásokkal is megismerkedhetett: „Az a szokás Bétsbe, hogj minden Fársángnak az Végin a Tipográphusok szomorú Német Énekeket tsinálnak az azon Fársángon Férjhez nem ment vagj nem mehetett Öreg Leányjokról". (461. l.) Tél lévén láthatta és gyakorolhatta a városi szánkázást, de hosszú beszámolót ír az aranygyapjas rend lovaggá ütési ceremóniájáról, a máltai lovagrendről, sőt még a bécsi hóhérról is: „A Bétsi hóhéroknak illj privilégiumát mondgják lenni, hogjha bizonjos 100 Embereknek fejeket elütik, vagj fel akasztak, annakutánna Doctorizáltatt és mind magok, mind Gjermekeik tisztességes Embereknek tartattanak in perpetuum". (419. l.) A bécsi állatkertben tett látogatás élménye az először látott ritkaságok érzékletes leírásával párosul. A három hónap elteltével hazafelé vezető útján a magyarországi városokról (Buda, Pest, Szolnok, Törökszentmiklós, Debrecen) már csak pár mondatos, ám találó jellemzések zárják le az útibeszámolót.

Székely a rázúduló események, látnivalók közepette minden alkalmat megragadott, hogy a személyes tapasztalatokról és a hallott történetekről beszámoljon, összehasonlítást tegyen a hazai – erdélyi – viszonyokkal. Sem életrajzát, sem bécsi naplóját nem szánta kiadásra, jóllehet nem volt közömbös számára, hogy a munkáját elolvasó utókor milyen képet alakít ki. Írásában az egyetlen szerkesztési elv a kronológia, a bécsi útibeszámoló sem a látnivalók szisztematikus feltérképezését célozza, hanem az élmények időrendjében örökíti meg a szokásokat, érdekességeket. Naplója, bár nem tudós útleírás, a XVIII. század közepének érzékletes helyzetrajza; a rácsodálkozó látásmód olyan apró részletekkel gazdagítja írását, amely ma is megérdemelné a nagyobb figyelmet.

1 Budapesti Szemle, 1887. 128. köt. 224–258.

2 Quart. Hung. 4312.

3 Szülei lakodalmának részletes leírását olvashatjuk: Apor Péter: *Metamorphosis Transylvaniae* (1736). Kiad. Kocziány László. Bukarest, 1978. 114–122.

4 Székely második házasságáról és állítólagos megmérgezéséről: Rettegi György: *Emlékezetre méltó dolgok 1718–1784.* Bev., jegyz. Jakó Zsigmond. Bukarest, 1970. 163–164, 269–270.

5 Részleteket közöl: Király Pál: *Udvari szokások Mária Terézia idejében.* = Vasárnapi Újság, 1887. 385–386, 414–415, 566, 582–583.

6 Zenei érdeklődéséről tanúskodik Bécsben lemásolt gyűjteménye: Benkő András: *Székely László kótáskönyve.* = *Zenetudományi Tanulmányok.* Bp. 1957. 345–406. és Tarnai Andor: *Az udvari és nemesi rokokó kultúra.* = *A magyar irodalom története 1772-ig.* Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. 1964. 508.

7 Szigethi Gyula Mihály: *A székelyudvarhelyi ev. ref. collegium történelme.* Székely-Udvarhely, 1873. 47. – Gönczi Lajos: *A székelyudvarhelyi ev. ref. kollégium múltja és jelene.* Székelyudvarhely, 1895. 231. – A Székely László számára készült Zrínyi-másolat még tanulmányozásra vár: OSZK Kézirattár Quart. Hung. 4348.

8 A bécsi állatkertről elismerően, ám röviden szól Teleki József is 1761-ben: Tolnai Gábor: *Teleki József utazásai 1759–1761.* = Tolnai Gábor: *Fejedelmi Erdély.* Bp. 1984. 265.

Hausner Gábor

Mutatvány Kazinczy Zrínyi-jegyzeteiből

1816-ban (1817-es impresszummal) jelentek meg *Zrínyinek Minden Munkáji* Kazinczy Ferenc jóvoltából. Irodalomtörténetírásunk még alig vizsgálta Kazinczy kiadásának előzményeit, körülményeit, pedig tudjuk, hogy hosszú előmunkálatok előzték meg; majd harminc évig készült rá, s készült ezalatt a kiadásból hiányzó előszóra és kommentárra is. Magam Zrínyi és Tasso felvilágosodás- és reformkori recepciója kutatása közben bukkantam rá Kazinczynak egy csaknem negyven lapnyi kéziratára, amely Zrínyi-kiadásához szánt jegyzeteit őrizte meg, Tasso *Gerusalemme liberatá*-ja prózai fordítástöredékének véletlen szomszédságában. Ezek a jegyzetek az MTA Könyvtára Kézirattárának K 603-as jelzetű, *Kazinczy: Anthologia* címet viselő, utólag egybekötött és ceruzával beszámozott gyűjteményében a 6a-tól az 56b lapig találhatók. Nagyobb részük a kiadás munkálatai során készült, kisebb részüket az utólagos bekötés sorozta ide, bizonyítva Kazinczynak egy életen át tartó érdeklődését Zrínyi iránt. A későbbiekben teljes egészében publikálni kívánt anyagból itt csak az *Elegyes versek*-hez készült néhány lapnyi jegyzetet mutatom be szó szerinti, ám folyamatosan tördelt másolatban:

[20a] *Elegyes versek.*

281. szarvas gém, gim, [?] faradságát múlatá, bánattyát múlatná. / 282. Thule Islandia (Zr.nek Tules Islandia.) Thule Norv. és Svecia. / mast = most / az dült fáról non = fa felől, sed *a' dült fán űlve* / olvadhatlan (esső) / 283. Helka per errorem typogr. magamat állatom = alig állhatok. / Mongibel Aetna. / 284. aczél sine z. / Excell. str. 17. / 285. fülemile. / Gyürürül. Corvus. Györ. / gilicze. / aggnak 27. 2. / 286. De mi vagyon fenéb iszonyú medvénél. Latinism. Sed quid est atrocius etc. / Balénak, cethalak, görbe delphinek. / Sirénes. / 287. tüzhányó lovak. Noha érdemtelen éli Proserpinát. ⟨287⟩ Nagy Késmá rk = Tátra. Késmárki hegy. et pag. 319. / 288. szelédéthetném. / szert nem tehetéM. / nyár = nyárfa. / 289. kegyetlenülsz = kedel. / 290. vad kerechent megszelídithetni. kézre süvölti a' solymot.

[20b] 295. Ottan hadakoznál szeleknek ur*ára*. / 296. v. 13. szép képek. / 298. Mert nem gondolsz (vele) erted hogy én szívem lankad / Nem gondolsz, testemtöl. / lelkem elv*álik* / (a') Kemény forgó szelet heában kergettem. / Jól tudós vagyok már én állapotomban / v. 28. mint 296. v. 13. / akartva. / 299. süveg karimába. [Itt Kazinczy rajza: egy süveg sematikus képe a karimába tűzött violával.] / bölöm-bika. / babuta. / 305. óchálsz / 306. csipás eb. / Mint Daphne második, / 311. nálánál 4szer. / 319. kobzom – romlott miszkálom. /

Dráva, szívemnek orvosságOM. / o fátum kegyetlen. Mint feljebb Mint Daphne masodik. / kéménletlen = kíméletlen. / 320 Hon = hol. / Hon, Anthropophagusok, véres torokkal vagytok? / 321. bán*ik*. / kegyelmesség ki nem tud(ja) mi legyen. / 323. vál*ik*. / 325. keserve(se)n (s)ohajtok / környületben = kerengésben. / 326. Mennyi sok (s)ohajtast / fejemet ágoztam laurusban.

[21a] 327. Esztelenítette keménységgel a' menykü szelleti. 14. 2. / 328. Körömseli körmével. 21. 2. / 329. fenyődben = hajodban, arboczoddal. / 332. roszszul ergo radix rossz. non rosz. / 333. kibocháttam = tottam. / 334. örökössé tett bennünk'. hat uns ewig gemacht. / 335. rothandó. / 336. Bajt víttál. / Azért hogy poklokban láttad merültünk volt.

Constructiones vitiosae propter elisum articulum vel insolentes. [...]

a' hol kétféleképen írunk szót, ott én szorosan az orig. mellett tartózkodtam Xtyén és Xtény. – / a' hol hibásan tudatlanságból, gondatlanságból írt, Syren pro Siren, ott a' hibát elmellőztem. / Ban és ba contra regulas adhibita. 1, 30, 4. 1, 35. pag. 13. forsitan errore feribentis. / Inversiones / Szultan Szulimánnak szállyad meg az szüvét. [...]

[25b] Vadász: 25. 2. Gyürüről fenyőre. Györ. / 29. 1. De mi vagyon fenébb iszonyú medvénél latinism. / 32. 4. harács. / 33. 1. Sirenes. Sziren. / 54. 2. Lycaont. Ha nem Farkast e? / 61. 3. Berleba. Nem Borbála e? / 66. 2. heüz hiúz

Violahoz. 1. 4. Salam. az jégnél hidegebb. / 6. 3. Gör. Hadn. Circenel. / 28. 3. für. szeder. eper. / II. Könyv. a' Vadász és Viola. 6. sor. Dolga *ha* végbe mégyen. NB. / sor: Mert nekem csak bút hosz = hozsz. / Echo. Jaj szállott rút nádra (Talán Nádasdi.) / Arianna. 6. 3. óhajt = sohajt 13. 4. hitetlen jelét pro v. sége'

a' Mstot Elküldtem Szemere ált. Trattnerh. 2. Febr. 1816.

A jegyzetek arab számozása Kazinczy nyomdába szánt kéziratának lapszámaira utal (a sorszámok utáni pontokat én tettem ki). A 281–290. lapszámhoz az *I. Idilium (A vadász)*, a 295–299-hez a *II. Idilium (Violához)* kapcsolódik; innen a bölöm-bika jegyzettől a 311. lapra utalóig az *Orpheus keserve*, a 323-as az *Orpheus Plutónál*, míg a 325–332. lapszám az *Arianna sírása* című versekhez készült jegyzeteket tartalmazza. A 21a lapon levő 332-hez a *Buda*, a 333-hoz a *Szigeti Zrini Miklos*, a 334-hez a *Radivoj és Juranich vajdák*, s végül a 335–336-hoz a *Feszületre* című Zrínyi költemény tartozik. Az egésznek olyan a jellege, mint egy szövegkritikai (és részben magyarázó) jegyzetapparátusnak. Ezt a látszatot erősíti, hogy Kazinczy a 21a lapon felvilágosítást ad kiadási elveiről: „a' hol kétféleképen írunk szót..." stb.

Ha végignézzük a marginálíákat, rögtön szembeötlik a pályáját földrajztankönyv-írással kezdő Kazinczy topográfiai fogékonysága. A hibás „Thules Islandia" félsort (282) kijavítja *Thule s Islandiá*-ra, helyreállítva az értelmet,

s nyomban földrajzilag azonosítva is: „Thule Norv. és Svecia." A következő lapon (283) a *Helka* alakban felismeri a nyomdász tévedését és a kiadásban rekonstruálja a helyes *Hekla* formát. Fontos megfigyeléseket tesz a *Mongibel* névvel kapcsolatban is (283). Ehhez idézhetjük Döbrenteinek szóló, 1815. január 5-én kelt levelét: „Nem régi olvasásom tudatta velem azt is hogy mi *Mongyibél*? Én Monte bellonak hittem, de az értelem nem engedte, hogy a' kettőt összetévesszem." A *Mongibel – Etna* megfeleltetés értékéből mit sem von le, hogy a kiadásban végül a zavaró *Mongyibél* alak maradt. Utolsóként pedig ehhez kapcsolható a *Nagy Késmárk – Tátra* metonímia tudatosítása (287). Kazinczynak van még egy előremutató emendálása az *Orpheus keserve* című vers jegyzetei közt (320). Zrínyi pokol-víziójának erőteljes sorát: „Hon *Ampopofrágusok* veres torkokkal / Vattok..." még Négyesy László 1914. évi kiadása is e hibás alakban adja. Kazinczy megtette a javítást: nála az értelmes *'Anthropophagus'* szerepel.

Végezetül szólni kell arról a kezdeményezésről is, amelyet az idilliumok személyneveinek identifikálásában végzett (Lycaon – Farkas; Berleba – Borbála). A *Vadász és Echó* „jaj szállott rút *nádra*" sorából Széchy Károlyt, Zrínyi életrajzíróját előlegezve *Nádasdi* nevét értette ki.

Az itt közölt mutatvány is bevilágít az éles látású kritikus és kiadó műhelyébe, s felhívja a figyelmet a széphalmi mester alapos méltatást igénylő szövegkiadói-értelmezői tevékenységének jelentőségére.

Lancsák Gabriella

Joseph Hormayr magyarországi levelező társasága

Változatlan címmel, de megváltozott karakterrel és bővített tartalommal jelenik meg Bécsben 1820-ban Joseph Hormayr tudományos folyóirata, a *Taschenbuch für die vaterländische Geschichte*. Az 1811 óta működő éves kiadvány megújulása elsősorban nem a hormayri koncepció átalakulásának, hanem egy társszerkesztő bevonásának volt köszönhető. Báró Mednyánszky Alajos, aki az 1817-es raitzi megismerkedés után már az Archivban *(Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst,* illetve 1823-tól *Archiv für Geschichte, Statistik, Literatur und Kunst)* is együttműködött Hormayrrel, s társszerkesztősége egyben a *Taschenbuch* fénykorát is jelzi, a legbiztosabb talpköve Hormayr magyarországi kapcsolatainak.

Az osztrák tudós, literátor és államférfi magyarországi körének (csupán néhány nevet említve Mednyánszkyn kívül, Majláth János, Gaál György, Csaplovics János, Rumy Károly György, Schedius Lajos stb. sorolható ide) kiépülése elsősorban politikai gondolkodásmódjuk és irodalmi törekvéseik szerencsés egybeesésének volt az eredménye. Hormayr állampatriotista elképzelése – mely az osztráknak vezető nemzetiségként való elfogadását kívánja, s elsősorban az osztrák nemzeti öntudat megteremtődését célozza ugyan, de nem fojtja el az egyes nemzeti jellemvonásokat, s a nemzetiségek összbirodalmon belüli békés együttműködésére törekszik (lásd a magyar, cseh mondák felvétele az *Archiv*-ba és a *Taschenbuch*-ba, levelezése Böttingerrel, kiegyezési kísérlete a *Brockhaus*-szal) – megtalálhatta az utat a magyar arisztokrácia azon rétegéhez, mely az 1820-as években a továbblépést a nemzeti vonások feladása nélkül, az osztrák birodalomba való beilleszkedéssel látta megoldhatónak. Hormayr úgy vélte, hogy az egyes nemzetek történelmi és mondai anyagának összegyűjtése és közzététele elősegítené a monarchia népeinek kulturális megismerkedését, s egyúttal az osztrák művészetnek is frissítő forrásanyagot nyújtana. Ezzel egyidőben jut el ez a magyar írógeneráció ahhoz a felismeréshez, hogy „Was wir mit patriotischen Augen gerne sehen und liebend umfassen ist, glaube ich, nicht reif genug für die Welt" (Kisfaludy Sándor Gaál Györgynek, 1820. február 29. Kisfaludy Sándor *Minden munkái.* Kiad. Angyal Dávid. Bp. 1892–93. VI. köt. 295.), s ezért mind fokozottabban igyekeznek a külfölddel megismertetni és megkedveltetni a legkiemelkedőbb magyar történelmi eseményeket, személyiségeket és irodalmi alkotásokat.

A Hormayrt Magyarországhoz fűző irodalmi és tudományos jellegű kapcsolatot már többen választották kutatási témául, kimerítően ismertetve a tudományterjesztői munkába bevont munkatársak tevékenységét. Talán éppen

ezért tarthat számot nagyobb érdeklődésre az a néhány levél, mely az Esztergomi Prímási Levéltár Rudnay-hagyatékában található (Acta Litteraria No. 17.), s melyek közül az első levélpárra hívom fel e helyütt a figyelmet. Joseph Hormayr 1823. március 28-án Bécsben kelt levele Rudnay Sándor hercegprímásnak címezve (Acta Litteraria No. 17/39/a.) elsősorban azt a felfogást cáfolja, mely századunk közepe táján a katolikus klérussal szemben tanúsított magatartását ekképp értékelte: „Hormayr jó osztrák, de német is, aki enyhíteni akarja a liberális németség és hazája rossz viszonyát... Harcol a klerikálisokkal, mert ezek akadályozzák belső kiengesztelő tevékenységét, és gyűlölete különösen a jezsuitákat éri, mert a klerikálisok ösztönző szónoka éppen egy jezsuita atya: Klemens Maria Hofbauer". (Vajk Lajos: *Hormayr és Böttinger.* Bp. 1942. 13.)

Mint tudjuk, Hochenegger Lőrinc győri kanonok (illetve az időben rákosi plébános) már 1817-től az *Archiv* munkatársa, s Hormayr e levele kétségkívül azt a célt szolgálja, hogy Rudnayn keresztül a magyar klérus más tagjait is megnyerje ügyének s lapjainak. Első lépésként levelével együtt az *Archiv* azon számát is eljuttatja Rudnayhoz, amely saját recenzióját tartalmazza Hochenegger *Zeichen der Zeit* című iratáról („Ich habe die Ehre, Euere fürstlichen Gnaden, in der Anlage, jenes Blatt meines Archives zu beständigen, welches die Recension über des wackere Pfarrers Hohenegger: »Zeichen der Zeit« enthält"), mintegy állásfoglalását reprezentálva a magyarországi protestánsok és katolikusok között kirobbant háborúskodásban a katolikus főpap számára. A vitát Berzeviczy *Nachrichten über den jetzigen Zustand der Evangelischen in Ungarn*-ja (Oppositionsblatt, Weimar, 1820., Leipzig, 1822) indította el, élesen bírálva a katolikus klérus, illetve a jezsuita befolyás vallási türelmetlenségét és eltúlzott beleszólását a világi ügyekbe. A magyar klérus részéről megkésve bár, de elsőként Hochenegger vállalkozik a harc felvételére: a már említett *Zeichen der Zeit,* majd a katolikus körökben Európa-szerte igen népszerűvé vált *Beleuchtung der Gregor Berzeviczyschen Schrift: Nachrichten über den jetzigen Zustand der evangelischen in Ungarn* (Esztergom, 1825) című műve megírásával. Hormayr az *Archiv* 1823. 38. számában megjelent *Zeichen der Zeit*-reflexiója egyértelműen a magyar katolikus klérus védelmezőjeként tünteti fel szerzőjét, s ezt a szerepét a Rudnaynak írt levél hangvétele is alátámasztja. Nem elsősorban a Berzeviczy-könyv megszületését fájlalja, az Európában a magyar klérusról kialakult rossz közvélemény aggasztja inkább („Noch immer sind die norddeutschen und die schweizerischen Journale, mit Jerectiren über die Jstoleranz, Unwissenheit und gänzliche Unthätigkeit des katholischen Clerus in Ungarn auf eine eben so lügenhafte als scandalöse Weise erfüllt, die sich auszugsweise, hie und da selbst in französische und englische Blätter verloren hat"), amit véleménye szerint a klérus hallgatása is súlyosbít azáltal, hogy az eddig szilárd hívekben ingatja meg igazuk bizonyosságának hitét („Leider

hat sich bisher in Östreich noch gar keine Stimme dagegen erhoben und das alte: »qui tacet, consentire videtur«, hat auch hier wieder seine Unfehlbarkeit in dem Masse bewährt, dass selbst wahre und warme Freunde der guten Sache, die Achsele gezuckt haben, meinend: wären diese Dinge nicht wahr, so würde man katholischer Seits, sie längst widerlegt und den ächten Thatbestand dargestellt haben?"). Megjegyzendő, hogy Hocheneggernek a *Beleuchtung* előszavában kifejtett aggodalma – miszerint a Berzeviczy-könyv legnagyobb veszélye, hogy a külföld, nem ismervén behatóan a magyar viszonyokat, könnyelmű következtetéseket von le, s fanatizmussal vádolja a magyar klérust – mennyire egybecseng még jó egy év múltán is Hormayr gondolataival, s munkája megírásával a rákosi plébános is e vádak megsemmisülését kívánja elérni.

A levél folytatásában Hormayr még tovább lép: nemcsak a pillanatnyi helyzetben nyújtott támogatásáról igyekszik meggyőzni Rudnayt, hanem kellőképpen akarja megvilágítani azt a kiemelkedő fontosságú szerepet is, melyet a katolikus ház támogatása pályája eddigi szakaszain játszott. Állítása szerint ez motiválta az *Österreichischer Plutarch* megszületését, az *Archiv* megindítására való törekvését, s ez adta az erőt ahhoz, hogy fölvegye a harcot a *Brockhaus*-szal is („Schon in früher Jugend, in meinem östreichischen Plutarch, habe ich in jener drangvollen Zeit [1805–1809] meines Wissens damals der erste und der einzige, den Handschuh gegen die religiösen und politischen Widersacher des Erzhauses aufgenommen und es gereichte mir zur Freude, von ihnen, nementlich als ein Feind der Protestanten bezeichnet und im Brockhaus'schen Conversationsblatt, in Hermes X mit lächerlicher Erbitterung angefallen worden zu sein."). Irodalmi pályája egy másik tendenciájaként az ősi magyar–német ellentét csökkentését jelöli meg, amely megvalósulásához – véli – igen nagy segítséget nyújthatna a magyar klérus által teremtett értékek ismertté tétele („Eine andere Haupttendenz meiner literarischen Laufbahn war, die alte Reaction zwischen Ungarn und Deutschen möglichst zu vermindere, die Ungarn besser erkennen ihr vielseitiges Verdienst achten zu lernen. ...Darum wünsche ich so sehr, dass das viele Gute und Schöne, das in Ungarn von katholischer Seite und namentlich vom Clerus geschieht, nicht unbekannt verschwinde...").

E hosszas bevezető után ismerteti Rudnayval azon szándékát, illetve kérését, mely tulajdonképpen a levél megírására sarkallta: a hercegprímásnak mint nagy tekintéllyel és befolyással bíró főpapnak segítségét szeretné megnyerni egyrészt ahhoz, hogy *Archiv*-jának levelezőkörét új tagokkal gyarapíthassa a magyar klérus soraiból, másrészt az *Archiv* minél nagyobb területen való elterjedését várja Rudnay ajánlásának megszerzésével („das Archiv zwei oder drei Männer von Kenntnissen und Eifer aus dem Clerus, in verschiedenen Gegenden Ungarns, zu Correspondenten erhalte, die bei einzelnen Gelegenheiten, oder etwa regelmässig überwichtigere Vorfallenheiten und Erscheinun-

gen jener Art berichtliche Nachricht gäben, ...dann, dass diese Zeitschrift, die in Ungarn noch fast gar nicht bekannnt ist [wozu hie und da auf die Unkenntniss der deutschen Sprache beiträgt], circulariter mehr bekannt gemacht wurde, als das Magazin und der Mittelpunkt, wo die Vertheidiger der guten Sache ihre Vertheidigung niederlegen und zur öffentlichen Kenntniss bringen und alle zu besprechenden Gegenstände, besprechen können."). Támogatásáért cserébe a szélesebb körű nyilvánosság lehetőségét kínálja fel, azaz olyan fórumot kínál, ahol a klérusnak alkalma nyílik érvei kifejtésére és álláspontja védelmére („...glaube ich doch, dass ein Journal in der Hauptstadt, ein nicht zu vernachlässigender Canal sei, das eigene Gute zur gehörigen Würdigung zu bringen und fremde Bosheit zu beschämen, die nach ein Paar verdienten Abfertigungen, gar bald schweigen und in ihr Nichts versinken wird.").

Hormayr Rudnayhoz fűzött reményei hamarosan beigazolódtak. Egy hónappal később, április 28-án, megszületik a hercegprímás válasza (Acta Litteraria No. 17/39/c.), melyben hálája kifejezése után gondolkodásuk azonosságáról is siet meggyőzni bécsi támogatóját („...je fester ich mich selbst überzeugt fühle, dass die Feinde der guten Sache ihren Unfug ohne der kräftigen Entgegenwirkung unserer Seite nicht aufgeben werden"). A kért két-három levelező helyett öt olyan nevét is kínálja, akik méltónak bizonyultak a hercegprímás és a külföld megbecsülésére: a jótékonyságáról és körleveleiről híres Laicsák Ferenc nagyváradi apáturat; Simonyi Pál nagyprépostot, a székesfehérvári papnevelőház főnökét; Horváth János veszprémi kanonokot, aki magyar nyelvű teológiai folyóiratáról *(Egyházi Értekezések és Tudósítások)*, a *Tudományos Gyűjtemény*-be írt cikkeiről és Verseghy Ferenccel folytatott levelezéséről egyaránt ismert, valamint Kisko Márton cipszer kerületi és Jordánszky Sándor esztergomi apáturat.

A katolikus klérus e tagjai és Joseph Hormayr között létrejött kapcsolatot az Esztergomi Prímási Levéltár anyagában található további Hormayr-levelek ékesen bizonyítják. E levelezés feldolgozása az osztrák tudós-literátor tudományszervezői munkásságának kiterjesztése mellett betekintést nyújthat számunkra a magyar katolikus kléruson belül a XIX. század 20-as éveiben tevékenykedő alig ismert tudós kör működésébe is.

Tarnai Andor munkássága

Cikkek, tanulmányok, könyvek

Keresztury Dezső–T. A.: Batsányi és Baróti Szabó. = It, 1952. 69–93.
Baróti Dezső–T. A.: Batsányi széljegyzetei a Magyar Museum köteteiben. = ItK, 1953. 213–216.
Bél Mátyás ismeretlen művei. = Magyar Könyvszemle, 1955. 123–128.
Fischer Dániel és az első hazai folyóirat terve. = Magyar Könyvszemle, 1956. 32–49. (Klny. Az Országos Széchényi Könyvtár kiadványai 35.)
Egy tibetinek álcázott laikus erkölcstan a XVIII. századi magyar irodalomban. = ItK, 1958. 177–186.
A deákos klasszicizmus és a Milton-vita. = ItK, 1959. 67–83.
Hozzászólás Klaniczay Tibor A nacionalizmus előzményei a magyar irodalomban c. előadásához. = MTA I. OK, 1960. 7–48.
Szekfű és a „nemzetietlen kor" irodalomtörténete. = ItK, 1960. 189–19?
T. A. tanulmányútja Csehszlovákiában. = ItK, 1960. 301.
Vita a magyar barokk irodalom kialakulásáról. = ItK, 1960. 626–628.
A magyar irodalomtörténeti hagyomány kialakulása. = ItK, 1961. 637–658.; Válogatás a régi magyar irodalom szakirodalmából 1772-ig. Szerk. S. Sárdi Margit. Bp. Tankönyvkiadó, 1983. 681–710.
Die vergleichende Literaturgeschichte und Wissenschaftsgeschichte in Mitteleuropa im 16–18. Jahrhundert. = Acta Litteraria, 1962. 338–341.
Keresztury Dezső–T. A.–Tardy Lajos: Az első francia nyelvű magyar irodalomtörténet szerzőjének kérdéséhez. = ItK, 1964. 350–353.
A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig. Szerk. Klaniczay Tibor. Bp. Akadémiai Kiadó, 1964.
A világi műveltség népszerűsítői. (T. A.–Varga Imre). 239–249. – A politikai és társadalmi erőviszonyok alakulása. (T. A.–Klaniczay Tibor) 326–331. – Rendiség és jezsuitizmus. 397–407. – Latin nyelvű egyházi, jezsuita irodalom. 407–421. – Magyar nyelvű egyházi irodalom. 422–430. – Napló és emlékirat. 430–437. – Nemesi költészet. 438–446. – A protestáns polgári művelődés helyzete. 447–454. – Egyháztörténet és historia litteraria. 458–464. – Hon- és államismereti irodalom. 465–471. – Nemesi Magyarország és felvilágosult abszolutizmus. 500–504. – Az udvari és nemesi rokokó kultúra. 505–514. – A nemesi költészet. 527–536. – Faludi Ferenc. 536–544. – A késő-barokk szépprózа. 544–550. – A laicizálódó egyházi értelmiség. 551–559. – Az egyházias tudományosság alkonya. 559–571. – Ismeretterjesztő irodalom. 571–576. – A deákos rokokó költészet. 577–581. – A magyar nyelvű iskoladráma virágzása. 581–590.

The Hungarian Milton-Debate in the 18th Century. = New Hungarian Quarterly, 1965. 167–170.

Kárpáti, Paul–Szentiványi Béla–T. A.: Das Stammbuch von Michael Rotarides. = Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung. Berlin, 1965. 214–230.

A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Szerk. Pándi Pál. Bp., Akadémiai Kiadó, 1965.

A nyelvújítás kezdete. 77–79. – A tudományos irodalom. 80–87. – Batsányi János. 148–163. – Verseghy Ferenc. 163–172. – Szentjóbi Szabó László. 172–177. – Politikai művek, röpiratok és versek. 177–188. – A tudományos irodalom. 200–205.

Fritz Valjavec és a magyar irodalom. = ItK, 1966. 233–240.

Landelinus ifjú. = ItK, 1966. 166–171.

Verseghy Marseillaise-fordítása. = ItK, 1966. 409–415.

Batsányi János Der Kampf-ja. = ItK, 1967. 265–274.

T. A.–Rigó László–Varga Rózsa: Történészek vitaülései az irodalomtörténeti kézikönyv hat kötetéről. = ItK, 1967. 366–380.

Faludi Constantinus-drámájának programja. = ItK, 1968. 563–566.

Pax aulae. = ItK, 1968. 273–283.

Extra Hungariam non est vita... (Egy szállóige történetéhez.) Bp. Akadémiai Kiadó, 1969. 107. l. (Modern filológiai füzetek 6.)

Alszeghy Zsolt. [Nekrológ.] = It, 1970. 758–759.

A magyarországi irodalomtörténet-írás megindulása. = ItK, 1971. 35–77.

Tudomány- és kritikatörténeti kutatások az Irodalomtörténeti Intézetben. = Magyar Tudomány, 1971. 580–583.

Magyar jakobinusok, bonapartisták és nyelvújítók. = It, 1972. 383–396.

Horváth János Amade-jegyzetének közlése elé. = It, 1973. 667–669.

A magyarországi obszervánsok rendi krónikájának szerzői és forrásai. = ItK, 1973. 135–147.

Verseghy-ülésszak Szolnokon. = It, 1973. 506–507.

A Képes Krónika forrásaihoz. = Memoria saeculorum Hungariae. Szerk. Horváth János és Székely György. I. Bp. Akadémiai Kiadó, 1974. 203–211.

Michael de Hungaria. = ItK, 1974. 657–669.

Lehrreiche Gedanken – Jeles gondolatok – Pensées instructives. = „Sorsotok előre nézzétek." A francia felvilágosodás és a magyar kultúra. Szerk. Köpeczi Béla és Sziklay László. Bp. Akadémiai Kiadó, 1975. 107–142.

A toposz-kutatás kérdéseihez. = Literatura, 1975. 66–73.

Szauder József. [Nekrológ.] = Magyar Tudomány, 1976. 3. 173–174.

Gyenis Vilmos. [Nekrológ.] = It, 1980. 587–588.

Tolnai Gábor hetvenéves. = ItK, 1980. 555–556.

A magyar kritika évszázadai. 1. Rendszerek. A kezdetektől a romantikáig. Írta és összeállította Csetri Lajos és T. A. Bp. Szépirodalmi Kiadó, 1981. 545 l.

Julow Viktor. [Nekrológ.] = It, 1982. 469–470.

Egy tudós szerkesztő portréjához. (Belia György.) = Kr, 1982. 11. 29.

A Budapest–Németújvári Sermones Dominicales. (Vázlat.) = ItK, 1983. 23–31.

„A magyar nyelvet írni kezdik". Irodalmi gondolkodás a középkori Magyarországon. Bp. Akadémiai Kiadó, 1984. 345 l. (Irodalomtudomány és kritika.)

Lateinische Lyrik in Ungarn im 16–17. Jahrhundert. = Acta Litteraria, 1984. 1–2. 233–242

Tudóslevelezések a XVII–XVIII. században. = A magyarországi értelmiség a XVII–XVIII. században Szerk. Zombori István. Szeged, 1984. 118–126.

Sajtó alá rendezések, szerkesztések

„Tépjétek le a sötétség bilincseit." XVIII. századi magyar röpiratok a feudális egyházról. Kiad. Kató István–T. A. Bp. Hungária, 1950. 148 l.

Batsányi János összes művei. Sajtó alá rend. Keresztury Dezső–T. A. I–III. Bp. Akadémiai Kiadó, 1953–1961. 591, 653, 779 l. IV. Szerk. Keresztury Dezső–T. A. Sajtó alá rend. Zsindely Endre. Bp. Akadémiai Kiadó, 1967. 205 l.

Batsányi János válogatott művei. Sajtó alá rend. Keresztury Dezső–T. A. Bp. Szépirodalmi Kiadó, 1956. 359 l. (Magyar klasszikusok.)

Spangenberg, Wolfhart: Sämtliche Werke. Hrsg. András Vizkelety. Mitw. Andor Tarnai. 1–7. Berlin–New York, 1971–1981. 172, 419, 289, 323, 392, 811, 632 S.

Irodalom és felvilágosodás. Tanulmányok. Szerk. Szauder József és T. A. Bp. Akadémiai Kiadó, 1974. 990 l.

Thuribulum aureum. Arany temjénező, az az A híres neves Tolnai Gábornak jeles írásairól való tizenkét idvességes elmélkedések. Összeáll. Klaniczay Tibor és T. A. Bp. 1980. [8] lev.

Bél Mátyás: Hungáriából Magyarország felé. Vál. szöveggond., bev. és jegyz. részben ford. T. A. Bp. Szépirodalmi Kiadó, 1984. 353 l. (Magyar Ritkaságok.)

Bessenyei György összes művei. Filozófia, publicisztika, történetírás. Szerk. Bíró Ferenc, Kókay György, T. A. Bp. 1983–

Irodalomtudomány és kritika. Szerk. Szauder József és T. A. Bp. Akadémiai Kiadó, 1976–

Sükösd Mihály: Tudós Weszprémi István. Bp. 1958. = ItK, 1959. 547–549.

Bél Mátyás Esztergom vármegyéről írt, kiadatlan művének szemelvényes fordítása. Tatabánya, 1957. = ItK, 1960. 405.

Hajnóczy József közjogi, politikai munkái. Bp. 1958. = ItK, 1960. 281.

A magyar jakobinusok. Iratok – levelek – naplók. Bp. 1957. = ItK, 1960. 281.

Sashegyi Oszkár: Zensur und Geistesfreiheit unter Joseph II. Beitrag zur Kulturgeschichte der Habsburgischen Länder. Bp. 1958. = ItK, 1960. 729.

Weszprémi, Stephanus: Succinta medicorum Hungariae et Transilvaniae biographia. Bp. 1960. = ItK, 1960. 726–728.

Borzsák István: Budai Ézsaiás és klasszika-filológiánk kezdetei. Bp. 1955. = ItK, 1961. 114.

Markó Árpád: Egy elfelejtett magyar író-katona. (Jakkó László huszárkapitány. 1781–1833.) Bp. 1960. = ItK, 1962. 535–536.

Révész Imre: Sinai Miklós és kora. Bp. 1959. = ItK, 1962. 254–255.

M. Zemplén Jolán: A magyarországi fizika története 1711-ig. Bp. 1961. = ItK, 1963. 638.

Gogolák, Ludwig von: Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes. München, 1963. = ItK, 1965. 726–727.

Magyarország története. 1–2. Bp. 1964. = ItK, 1966. 467–483. (T. A. – Lukácsy Sándor.)

Staud Géza: Magyar kastélyszínházak. Bp. 1963. = ItK, 1966. 700–701.

Valjavec, Fritz: Geschichte der deutschen Kulturbeziehungen zu Südosteuropa. Bd. 3. München, 1958. = ItK, 1966. 233–240.

Bán Imre: Irodalomelméleti kézikönyvek Magyarországon a XVI–XVII. században. Bp. 1971. = Helikon, 1973. 601.

Klaniczay Tibor: A múlt nagy korszakai. Bp. 1973. = Nagyvilág, 1973. 1745–1747.

Julow Viktor: Árkádia körül. Bp. 1975. = Nagyvilág, 1976. 1903–1906.

Kovács Sándor Iván: Pannóniából Európába. Bp. 1975. = Nagyvilág, 1976. 1903–1906.

„Sorsotok előre nézzétek". A francia felvilágosodás és a magyar kultúra. Bp. 1975. = Nagyvilág, 1976. 1903–1906.

Művészet és felvilágosodás. Bp. 1978. = ItK, 1979. 673–676.

Kosáry Domokos: Művelődés a XVIII. századi Magyarországon. Bp. 1980. = ItK, 1982. 363–370.

Összeállította: *Németh S. Katalin*

Utószó

1985. augusztus 23-ára megjelent tanulmánykötetünkkel Tarnai Andort, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke tanszékvezető professzorát köszöntjük hatvanadik születésnapján. Az összeállításkor kettős célkitűzést tartottunk szem előtt.

A kis kötetbe kizárólag olyan fiatal kutatók dolgozatait vettük fel, akik Tarnai professzor aspiránsai, doktorandusai, tanítványai; akik a Tanszék vonzáskörében tevékenykednek. A Bél Mátyástól kölcsönzött Prodromus *cím is erre utal: ezek a dolgozatok kiteljesedő későbbi munkák, majdani nagyobb összefoglalások* előfutárai, hírmondói.

Gondot viseltünk arra is, hogy a középkorral kezdődő és a XIX. század első harmadával záruló változatos tematika tükrözze Tarnai Andor sokrétű érdeklődését és kutatásindító ösztönzéseit, illetve tájékoztasson a Tanszéken folyó szervezett kutatások irányairól.
Budapest, 1984. augusztus 23.

Kovács Sándor Iván

Tartalom

Klaniczay Tibor–Tolnai Gábor: *Köszöntő* (5)
Madas Edit: *Urbán pápa két legendája az Érdy-kódexben* (8)
Téglásy Imre: *Hercules Hungaricus* (12)
Szelestei N. László: *Janus Pannonius-epigrammák egy XVI. századi formuláskönyvben* (15)
Heltai János: *A Nagy Sándor-regény Bethlen Gábornak ajánlott 1619. évi kiadása* (19)
Orlovszky Géza: *Zrínyi Miklós „Syrena"-kötetének hatása Fráter István kéziratos versgyűjteményében* (21)
Nemeskürty Harriet: *Israël Voidiuss egykorú verse Zrínyi Miklós téli hadjáratáról* (23)
Kazinczy Andrea: *Az alkalmi beszéd stilisztikai megközelítése Ács Mihály 1708-ban elmondott halotti oratiója tükrében* (26)
Bartók István: *Adalék a XVIII. századi retorika történetéhez: Gombási István prédikációelméleti munkássága* (28)
Németh S. Katalin: *Székely László bécsi útinaplója 1744-ből* (31)
Hausner Gábor: *Mutatvány Kazinczy Zrínyi-jegyzeteiből* (34)
Lancsák Gabriella: *Joseph Hormayr magyarországi levelező társasága* (37)
Tarnai Andor irodalmi munkássága *(Összeállította: Németh S. Katalin)* (41)
Kovács Sándor Iván: *Utószó* (45)

20'—

Készült a Magyar Iparművészeti Főiskola
Tipográfiai és könyvtervező stúdiójában 1985-ben.
Tervezte Tóth Péter negyedéves hallgató.
Tanárok: Haiman György és Kiss István.
Nyomtatták Baskerville betűkkel a főiskola grafikai műhelyében.
Nem került könyvkereskedelmi forgalomba.
ISBN 963 01 5966 x

MTA ITI
R2006

R 1997

MTA IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET
KÖNYVTÁRA
BUDAPEST

R 1985

kat